

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

ННІ економіки і права

Кафедра економіки та міжнародних економічних відносин

Спеціальність 051 Економіка

Освітня програма Економіка і бізнес

До захисту допускаю

Завідувач кафедри

_____ І. І. Кукурудза

«_» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Освітнього ступеня МАГІСТР

**ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА МЕХАНІЗМІВ
ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ**

Студентка групи E2018 Орінко Ольга Сергіївна _____

Науковий керівник: к.е.н., доцент Прощаликіна Аліна Миколаївна _____

Рецензент: д.е.н., проф. Кирилюк Євгеній Миколайович _____

Черкаси – 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1.Теоретичні засади дослідження особливостей аграрного ринку.	8
1.1.Суть і механізм функціонування аграрного ринку.....	8
1.2.Структура аграрного ринку.....	13
1.3.Зарубіжний досвід розвитку аграрного ринку.....	19
Висновки до розділу 1.	34
Розділ 2 Особливості функціонування аграрного ринку України.	35
2.1. Специфіка розвитку аграрного ринку України.....	35
2.2. Особливості кон'юнктури окремих товарних ринків сільськогосподарської продукції.....	44
2.3. Вплив державного регулювання на розвиток аграрного ринку України.	54
Висновки до розділу 2.	61
Розділ 3. Напрями розвитку аграрного ринку України.....	63
3.1. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного ринку.....	63
3.2. Напрями вдосконалення державного регулювання розвитку аграрного ринку України.....	73
Висновки до розділу 3.	84
Висновки.....	85
Список використаних джерел.....	89

ВСТУП

Актуальність теми. Вирішення проблеми продовольчого забезпечення в країні залежить від уміння ефективно використовувати землю і налагодити процес доведення продукту до споживача, включаючи всі стадії (зберігання, доопрацювання, переробку, транспортування, торгівлю, організаційно-господарські форми, цінові та фінансово-кредитні механізми забезпечення цих процесів). Тобто потрібно знайти раціональні способи організації та поєднання виробництва і аграрного ринку. Кожна країна розвиває аграрний ринок відповідно до структури виробництва, наявних ресурсів, рівня розвитку виробничих відносин. Залежно від ефективності вирішення цих завдань країна здатна займати конкурентні позиції і на світовому аграрному ринку відповідно до спеціалізації.

В Україні наявні значні ресурсні можливості розвитку аграрного ринку, немає загроз продовольчій безпеці. Однак експорт продукції АПК має загалом сировинну спрямованість, а інвестиції в сільське господарство і аграрний комплекс в цілому є низькими. Зміни в соціально-економічних формах господарювання виявилися неефективними і гострим є питання ринку землі, як передумови розвитку аграрного ринку. Проблемним аспектом є співвідношення цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, яке практично веде до розорення сільського господарства. Все це визначає актуальність теми дослідження і робить необхідним виявлення шляхів розвитку аграрного ринку України.

Аналіз останніх досліджень. Проблема розвитку аграрного ринку в силу її соціально-економічного значення знаходиться в центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, питання розвитку світового аграрного ринку, національних особливостей і моделей його розвитку досліджують фахівці Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН, Організації економічного співробітництва і розвитку, Світової організації торгівлі. У їх

звітах аналізуються особливості національних моделей аграрного ринку, надаються рекомендації щодо розвитку окремих сегментів. Однак пропозиції сформовані у звітах цих організацій враховують збереження поточного сировинного спрямування експорту України, що не відповідає національним інтересам.

Специфіку вітчизняного аграрного ринку розглядають Волкова І.М., Варченко О.М., Данкевич В.Є., Карасьова Н.А., Кирилюк Є. М., Майстро С. В., Осташко Т. О., Федосєєва Г. С. Авторами розглянуто особливості становлення вітчизняного аграрного ринку, умови розвитку його сегментів, суб'єктна і об'єктна структура, особливості ринкових відносин.

Однак необхідними є подальші пошуки ефективних механізмів розвитку вітчизняного аграрного ринку, посилення конкурентних позицій продукції АПК на зовнішніх ринках. Це і обумовило вибір теми та її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема відповідає науковим планам і тематиці досліджень кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького: «Пріоритетні напрями формування інноваційної моделі розвитку економіки України» (номер державної реєстрації: 0115U000577) та «Соціально-економічні наслідки участі постсоціалістичних країн у процесах європейської інтеграції» (номер державної реєстрації: 0115U002904). Зокрема, автором обґрунтовано найбільш перспективні сегменти аграрного ринку України з точки зору посилення її міжнародної конкурентоспроможності.

Метою дослідження є визначення особливостей та механізмів функціонування аграрного ринку.

Досягнення мети потребувало формулювання і вирішення таких **завдань**:

- розкрити суть і механізм функціонування аграрного ринку;
- визначити структуру аграрного ринку;
- розглянути та узагальнити зарубіжний досвід розвитку аграрного ринку;

- дослідити специфіку розвитку вітчизняного аграрного ринку;
- виявити особливості кон'юнктури окремих товарних ринків сільськогосподарської продукції;
- оцінити вплив державного регулювання на розвиток аграрного ринку України;
- визначити перспективи розвитку вітчизняного аграрного ринку;
- окреслити напрями вдосконалення державного регулювання розвитку аграрного ринку України.

Об'єктом дослідження є механізми функціонування аграрного ринку.

Предметом дослідження особливості та механізм функціонування аграрного ринку України.

Методи дослідження. Дослідження і висновки роботи базуються на використанні таких загальнонаукових і спеціальних методів: методи діалектичного матеріалізму та абстракції дозволили розкрити сутність і ряд загальних закономірностей формування кон'юнктури аграрного ринку на основі аналізу його внутрішніх протиріч і взаємозв'язків; історичний метод використовувався при дослідженні напрямків, динаміки і послідовності перетворень на вітчизняному аграрному ринку і методів його державного регулювання; аналіз та економіко-статистичний – при обробці даних по динаміці сільськогосподарського виробництва в Україні та світі, а також при аналізі ефективності системи державного регулювання; порівняльний аналіз – при вивченні, узагальненні, систематизації та порівнянні основних прийомів державного регулювання аграрного ринку в розвинених країнах і в Україні; прогнозування – для виявлення перспектив розвитку вітчизняного аграрного ринку.

Інформаційною базою дослідження є звіти міжнародних організацій, зокрема, Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР), дані Державної служби статистики України, порталу Агробізнес, порталу ефективного регулювання.

Наукова новизна дослідження полягає у обґрунтуванні напрямів розвитку аграрного ринку України. Результати конкретизуються у наступному:

- *дістали подальшого розвитку:*

обґрунтування ролі держави у розвитку аграрного ринку – як його регулятора, що забезпечує формування основних елементів його економіко-інституційного механізму (інституційно-правової основи, ринку ф'ючерсних контрактів, організованих каналів збуту, інституційної інфраструктури, ефективного земельного ринку) з одного боку, а з іншого, як стратегічного суб'єкта при закупівлі сільськогосподарської продукції для державних потреб, що вимагає створення ефективного механізму конкурсної системи державних закупівель і системи контролінгу;

прогнозування розвитку сегментів аграрного ринку України, зокрема, зернових, олійних, овочів та фруктів, м'яса. Були виявлені висхідні тренди їх розвитку та визначено перспективні ніші товарів.

- *удосконалено:*

класифікацію чинників попиту і пропозиції на аграрному ринку України. Зокрема, виявлена специфіка впливу державної підтримки на пропозицію в Україні та вплив попиту на зовнішньому ринку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і рекомендації автора можуть бути використані сільськогосподарськими товаровиробниками, відповідними органами управління різного рівня для оцінки, формування та управління конкурентним середовищем аграрного ринку на національному та регіональному рівнях. Узагальнення національних моделей розвитку аграрного ринку може бути використано в навчальному процесі.

Апробація результатів дослідження та публікації. Результати досліджень апробовані та опубліковані в тезах конференції «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, обліку, фінансів та права в Україні та світі», 23 січня 2020 р., м. Полтава.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 94 сторінки та містить 18 таблиць та 24 рисунки. Список літератури сформований з 55 джерел.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРАРНОГО РИНКУ

1.1 Суть і механізм функціонування аграрного ринку

Економічна система кожної країни, і України зокрема, безпосередньо залежить від стійкості розвитку аграрного ринку та ефективного функціонування аграрного сектору. Аграрний сектор являє собою ядро національної економіки, результативність та ефективність його регулювання сприятиме забезпеченню продовольчого суверенітету і продовольчої безпеки країни. Отже, вивчення теоретичної суті та механізму аграрного ринку є основою розуміння якості його інститутів, швидкості, з якою реагуватимуть спеціалісти та держава на прояви фінансово-економічної кризи в агробізнесі (шляхом створення різних бар'єрів для поширення кризових явищ або іншими методами), дозволить чітко усвідомити розмір, характер і стан аграрного сектору в економіці нашої держави.

Аграрний ринок як певна система економічних відносин поряд з особливостями, що визначаються специфікою самого товару (аграрної продукції), має риси, властиві йому саме як частини цілісної ринкової системи (ринку). Отож формування аграрного ринку відбувається відповідно до загальних закономірностей функціонування і розвитку ринку. Однак серед науковців і в офіційних документах спостерігається різноманітність підходів на зміст категорії «аграрний ринок».

У міжнародній практиці суть аграрного ринку розглядають як сферу обміну продукції на яку впливають коливання попиту і пропозиції [2]. Однак тут відображені лише прямі відносини між виробником і споживачем, в той час як на аграрному ринку чи не визначальну роль мають посередники, а впливовим регулятором є держава.

Згідно Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» аграрний ринок – це сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції [1]. Таке тлумачення є обмеженим, оскільки відображає тільки юридичні аспекти відносин, а не економічну сторону досліджуваної категорії.

За визначенням Є. М. Кирилюка «аграрний ринок – це динамічна система економічних відносин і форм обміну продукцією аграрного сектору (в інтересах задоволення суспільних потреб) у їх взаємозв'язку і взаємозумовленості з процесами виробництва, розподілу й споживання, зумовлених розвитком суспільного поділу праці» [3, с. 122]. В цьому визначенні зроблено акцент на взаємовпливі виробництва і споживання, але охоплені і відносини розподілу, що і визначають процес формування доходів різних суб'єктів ринку.

Серед авторів є визначення аграрного ринку через інституційні відносини, що розглядають ринок не тільки як систему вузько економічних, але і як систему соціальних інститутів, які регламентують зміну прав власності учасників ринку в процесі децентралізованого товарного обміну та розподілу між ними обмежених виробничих ресурсів для виробництва продукції.

Представники цього напрямку визначають аграрний ринок як сукупність соціально-економічних відносин між виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції в сфері обміну за допомогою якого здійснюється збут та придбання товарів, яка знаходиться під правовим впливом та регулюванням держави [4, с. 145].

Погоджуючись із наведеними визначеннями Є. М. Кирилюка та І. В. Бабаян будемо розглядати аграрний ринок синтезовано, як сукупність соціально-економічних відносин з приводу купівлі-продажу продукції аграрного сектора і розподілу доходів суб'єктів аграрного ринку, що регулюються державою.

Розвиток аграрного ринку як органічної частини економічної системи суспільства визначається загальними законами економічного розвитку. Але, розвиваючись на основі загальних принципів, ринок аграрної продукції відрізняється деякими економічними особливостями:

1. Залежність пропозиції аграрної продукції від погодних умов, які обмежують можливості контролю з боку товаровиробника за кількістю і якістю продукції.

2. Аграрне виробництво слабо реагує на цінові сигнали, тому що середні постійні витрати галузі перевищують середні змінні витрати.

3. Аграрному підприємництву властивий підвищений ризик, оскільки пов'язаний з нестійкістю ринкової кон'юнктури, обумовленої, з одного боку, природними чинниками, а з іншого нерівномірністю постачання впродовж року продукції на ринок.

4. Специфічним є попит на продукцію: він є безперервним, оскільки продукти харчування є товарами першої необхідності.

5. Аграрному підприємництву властиві підвищені витрати, що є наслідком специфіки формування суспільно необхідних витрат праці, що утворюються з урахуванням гірших умов господарювання та більш високою капіталомісткістю аграрної галузі відносно інших галузей економіки[5, с. 220].

6. Великі об'єми та швидкопсувний характер аграрної продукції спричиняє потребу, з одного боку, наявності сховищ для її зберігання (особливо для овочів, картоплі), а з іншої – прагнення виробника якомога швидше реалізувати таку продукцію. Це обумовлює проблему низької прибутковості бізнесу.

7. На ринок сільськогосподарської продукції істотний вплив роблять регіональні відмінності, що зумовлюють не лише асортимент вироблюваної сировини і продовольства, але і величину транспортних витрат, що в свою чергу зумовлюють ринкову ціну.

Визначені особливості обумовлюють необхідність державного регулювання цього ринку через його суспільну значущість та специфічної організації, пов'язаної з необхідністю формування виробничо-збутових мереж.

Внаслідок цього аграрному ринку притаманні ряд специфічних функцій, які визначають його роль та місце в економічній системі (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1 – Функції аграрного ринку

Назва функції	Зміст
Функція посередництва	забезпечуючи взаємозв'язок аграрного виробництва і споживання його результатів через встановлення відповідності обсягу пропозиції сільськогосподарських продуктів обсягом платоспроможного попиту на них, є регулятором обсягу, структури та асортименту сільськогосподарської продукції.
Алокаційна функція	ринок забезпечує виробництво оптимальної комбінації продукції та сільськогосподарських послуг за допомогою найефективнішої комбінації ресурсів, за якої товари та послуги виробляються з мінімальними альтернативними витратами
Стабілізуюча функція	Сприяє стабілізації цін на сільськогосподарську продукцію. Надмірно високі ціни призведуть до скорочення попиту на продукцію, і вона не знайде збуту. З іншого боку, надмірно низькі ціни не забезпечать відшкодування витрат на виробництво продукції, тому її продаж виявиться справою не вигідною. При певному рівні співвідношення між попитом і пропозицією продукції встановлюється рівновага, ціна в цьому випадку стає ціною рівноваги
Функція ефективного відбору	визначає ступінь ефективності організації технологічних зв'язків між учасниками суспільного виробництва. Ринок сприяє зниженню витрат виробництва аграрної продукції. Реалізація сільськогосподарської продукції, виробленої з високими витратами виробництва, може не забезпечити відшкодування цих витрат, але з іншої сторони вона може не знайти покупців. Для того, щоб продукція була продана з вигодою, ринок спонукає товаровиробників знижувати її витрати і відповідно ціну.
Соціальна функція	Сприяє вирішенню соціальних проблем, оскільки надає можливість кожному селянинові реалізувати себе, свої здібності і бажання. Ринок дає можливість людям заробляти стільки, скільки вони хочуть і можуть, а не стільки, скільки їм хтось дозволяє.
Інноваційна	сприяє прискоренню науково-технічного прогресу, тому що, тільки використовуючи досягнення науки і прогресивні технології, сорти рослин і породи тварин, нові технології їх вирощування, можна збільшити виробництво продукції, поліпшити її якість і знизити витрати

Складено автором на основі джерел [6; 7; 8]

Механізм функціонування ринку включає попит, пропозицію, їх еластичність, умови ціноутворення та формування рівноважної ціни, умови часткової рівноваги, короткостроковий і довгостроковий ефекти ринкового механізму, конкуренцію, регулюючий вплив держави.

Саме ці елементи створюють умови для підвищення ефективності аграрного виробництва завдяки ефективному розподілу та використанню виробничих ресурсів. Конкуренція спрямовує ресурси у виробництво тих товарів, в яких суспільство найбільше потребує. Відповідно до законів ринку підприємці прагнуть використовувати оптимальну комбінацію ресурсів, впроваджувати нові більш досконалі технології. Ринок створює економічні стимули і спонукає товаровиробників забезпечити суспільство найбільшою кількістю необхідних товарів з наявних ресурсів. Сигнали ринкового попиту, формують обсяг і структуру сільськогосподарської продукції, надходять від споживачів (покупців) через систему торгівлі до виробників легкої, харчової та комбікормової промисловості, а від них до виробників сільськогосподарських машин, добрив, палива, енергетичних, інформаційних ресурсів і далі до виробників сировини. Прямі зв'язки коригуються системою зворотних зв'язків: від промислових фірм – виробників інвестиційних товарів до покупців аграрної продукції. Ринок врівноважує попит і пропозицію на продукцію, не допускаючи як величезного дефіциту, так і надмірного перевиробництва [9, с. 79].

В сучасних умовах аграрний ринок може розвиватися лише за умов регулюючої і стимулюючої ролі держави.

До особливостей кон'юнктури аграрного ринку відносяться коливання річного обсягу товарної продукції і коливання витрат виробництва, так як вони пов'язані з некерованими факторами: погода, хвороби рослин і тварин. Становище ускладнюється ще й тим, що аграрний ринок знаходиться поза сферою уваги антимонопольних органів, тому часто потрапляє під монопольний тиск торгових мереж.

Зростання ролі управління аграрним ринком пов'язано з об'єктивними тенденціями посилення конкуренції, лібералізацією економічних відносин,

підвищенням вибірковості споживачів. Тому основу управління виробництвом сільськогосподарської продукції повинен складати процес управління маркетингом, мета якого – визначити перспективні напрямки маркетингової діяльності, які забезпечують конкурентні переваги з мінімальними витратами ресурсів.

Виробники продукції аграрного сектора для досягнення конкурентоспроможності на певному сегменті ринку повинні мати інформацію про обсяги попиту на конкретний вид продукту, ресурси і технології його виробництва, напрямки його використання, вимоги до якості, переваги, зміни смаків споживачів, конкурентів на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Отже, категорія «аграрний ринок» є похідною від категорії «ринок» та являє собою сукупність соціально-економічних відносин між виробниками, посередниками, споживачами та державою щодо купівлі-продажу аграрної продукції. Аграрний ринок є надзвичайно важливою складовою економічної системи, тому що відрізняється безперервністю попиту, адже саме продовольство забезпечує базові фізіологічні потреби людини. Головним принципом механізму функціонування аграрного ринку є комбінований, який передбачає поєднання ринкового механізму з державним регулюванням (без втручання держави, створення чіткого механізму регулювання результату функціонування будь-якої форми власності і господарювання суб'єктів аграрного ринку будуть незначними).

1.2 Структура аграрного ринку

Розвиток ринкових відносин в сільському господарстві в значній мірі визначається структурою ринку, тобто внутрішньою будовою, розташуванням, співвідношенням окремих елементів ринку. Вона залежить від багатьох чинників, серед яких найважливішими являються форми власності і господарювання, кількість товаровиробників і покупців, типи виготовленої продукції, міру контролю над цінами, рівень розвитку економічних відносин,

державна аграрна політика. Аграрний ринок, що є складовою частиною єдиного ринку країни, має складну структуру і включає в себе такі складові, як спеціалізовані ринки, ринкову інфраструктуру і ринковий (економічний) механізм. Відсутність або недостатній рівень розвитку будь-якого з вказаних ринків призводить до зниження ефективності ринкових відносин. Коротко охарактеризуємо кожен із складових частин аграрного ринку.

У структурі аграрного ринку можна виокремити три частини: загальноекономічну, відтворювальну і соціальну.

Загальноекономічна структура обумовлюється багатогалузевим характером і різноманітністю продукції, що виробляється. У міру подальшого розвитку суспільного розподілу праці, ця структура диференціюється і ускладнюється, що призводить в сучасних умовах до необхідності докорінного оновлення парку машин, техніки і технології і вдосконалення організації сільськогосподарського виробництва з метою більш ефективного використання біокліматичного потенціалу землі і продуктивності тварин.

Вироблена в АПК продукція може розглядатися, з одного боку, як частина єдиного товарного ринку країни, з іншого, як особлива сфера ринкових зв'язків, що відображає специфіку відтворення в цьому комплексі.

За об'єктами продажу у структурі ринку можна виокремити три складові:

- 1) ринок товарів;
- 2) ринок послуг;
- 3) ринок ресурсів для розвитку АПК [10, с. 23].

На ринку товарів здійснюється купівля-продаж різних видів аграрної продукції. Кожен із товарних ринків має специфічні закономірності, чинники попиту і пропозиції та особливості ціноутворення. Тут можна виокремити такі сегменти:

1) ринок сировини (представлений сукупністю ринкових суб'єктів, що займаються виробництвом сировини для подальшої переробки):

- 1.1) ринок продукції тваринництва (м'ясна, молочна ринки тощо);

1.2) ринок продукції рослинництва (зерновий, овочевий, комбікормовий, тощо);

2) ринок переробленої продукції (перероблена сільськогосподарська сировина і продукція, готова до вживання):

2.1) ринок однорідної продукції з низьким ступенем переробки (представлений ринками м'ясних напівфабрикатів, кисломолочної продукції, хлібобулочних виробів і т.п.);

2.2) ринок готової продукції з високим ступенем переробки (наприклад, ринки кондитерських виробів, консервованої та іншої продукції, що відрізняється різними властивостями і характеризується високим ступенем неоднорідності) [11, с. 29].

На ринку послуг обмінюються платні та пільгові послуги з ремонту та технічного обслуговування машин, обладнання, устаткування, різна допомога в підвищенні кваліфікації, в наукових консультаціях.

Що стосується ринку ресурсів, то тут мова йде про ринок землі, робочої сили, інвестицій, цінних паперів.

При розгляді відтворювальної структури ринку необхідно мати на увазі її дворівневий характер. Головна функція цієї структури – забезпечення стійкого зростання виробництва у всіх галузях АПК і досягнення насиченості ринку різноманітною якісною продукцією сільського господарства.

Перший рівень – це ринок кінцевої продукції АПК, яка формує його взаємозв'язку з іншими сферами національної економіки.

Другий рівень утворюється товарним обміном між постачальниками ресурсів, підприємствами переробки аграрної продукції та елементами інфраструктури [11, с. 98].

Ринок соціальних послуг пов'язаний з формуванням умов праці виробників, специфікою організації виробничого процесу, збереженням соціально-культурного укладу села. Цей ринок займає особливе місце. Галузі соціальної інфраструктури забезпечують відтворення робочої сили. Ключову роль на цьому ринку відіграє потік платних і пільгових послуг, що надаються соціальною інфраструктурою працівникам АПК в обмін на їхні доходи.

Розглянутий ринок має дві сторони:

- монопольні послуги, типу житлово-комунального господарства, пасажирський транспорт, зв'язок, електро-газо-водопостачання і т.п.

- послуги, які вільно надаються на основі конкуренції [12, с. 105].

Головною особливістю соціальних ринку послуг є його наближеність до місця проживання. Це створює суперечливу ситуацію. Так, якщо укрупнювати сільські поселення з метою індустріалізації послуг, то такі заходи неминуче супроводжує відрив людей від землі обжитих місць.

Крім об'єктної структури важливою є структуризація ринку за суб'єктами. З огляду на суб'єктну структуру можна виділяти два сегменти взаємодії:

«B2B» – бізнес для бізнесу. Ці відносини пов'язані зі зберіганням і переробкою продукції, виробництвом кормів та органічних добрив. Такі відносини виникають між виробниками і посередниками, між виробниками і переробними підприємствами, між учасниками кооперативу тощо.

«B2C» – бізнес для споживача. Пов'язаний з реалізацією продукції кінцевим споживачам.

Суб'єктна структура аграрного ринку відображена на рис. 1.1.

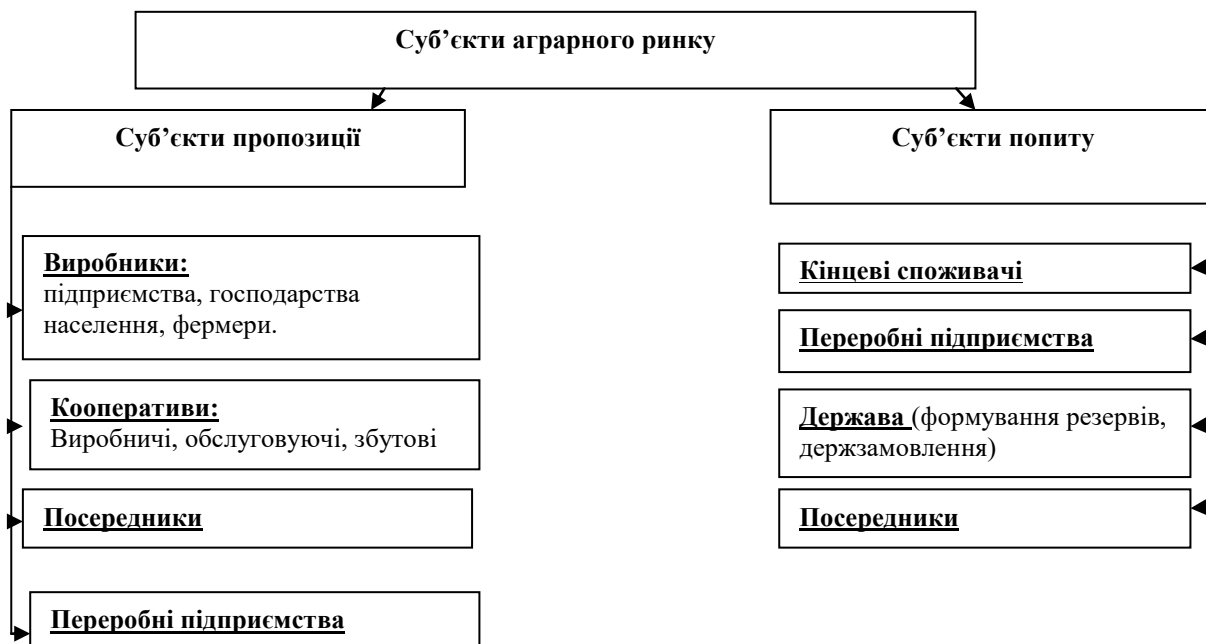

Рис. 1.1 – Суб'єктна структура аграрного ринку

Складено автором

Розвиток аграрного ринку неможливий без розвиненої інфраструктури. Вона включає сукупність комерційних організацій, які забезпечують успішне функціонування усіх видів ринку. Інфраструктура аграрного ринку включає в себе товарні біржі, аукціони, ярмарки, фірми-посередники, заготівельні організації, елеватори, склади, інша логістична інфраструктура, рекламні агентства, інформаційні і консалтингові служби та аудиторські компанії.

На етапі становлення ринкових інститутів та інфраструктури чинники або аз відсутності чи нерозвиненості окремих елементів інфраструктури ринку будуть працювати неефективно через високі трансакційні витрати. За словами Т. О. Осташко, вартість трансакційних витрат на аграрному ринку залишається високою, у першу чергу, під впливом неповної специфікації прав власності (неврегульованість земельних і майнових відносин). Останнє зумовлює орієнтацію агентів ринку на короткострокові цілі і адаптацію до неефективної інституційної системи замість довгострокової стратегії розвитку і формування нових ефективних інститутів і організацій [13, с. 18].

Дія механізму ринку ґрунтується на базових економічних законах. Відповідно до ринкового механізму виділяють такі види ринків:

1. Нерозвинений ринок характеризується тим, що ринкові відносини носять випадковий, найчастіше товарний (бартерний) характер, соціальною диференціацією населення і посиленням мотивації до розвитку виробництва тих або інших товарів.

2. Вільний (нерегульований) ринок – це ринок досконалої конкуренції, для якої характерні безліч дрібних фірм, однорідна продукція, вільний вхід і вихід, рівний доступ до усіх видів інформації. На практиці вільний ринок явище майже не можливе, адже як правило, має місце регулювання ринку.

3. Регульований ринок пов'язаний з регулюючою і стабілізуючою роллю держави за допомогою законодавства та економічних методів [13, с.12].

До основних факторів розширення сфери ринкових зв'язків в АПК можна віднести:

- кількісне збільшення суб'єктів господарювання (поява більш дрібних акціонерних товариств, товариств, селянських господарств, асоціацій, кооперативів тощо);
- кількісне збільшення об'єктів ринкових відносин (в ряді випадків землі, засобів виробництва, робочої сили, підсобного господарства, нових технологій виробництва (як органічне виробництво, ГМО, пермакультура, гідропоніка та ін.);
- вільна реалізація сільськогосподарської продукції усіма її виробниками. Немає ні завдань на поставку продукції, ні державного замовлення, ні обмежень, ні заборон, самі господарства визначають розподіл продукту на товарну частину і ту частину, яка залишається в їх розпорядженні;
- активізація ринкових відносин між безпосередньо виробниками і тими, хто переробляє, упаковує і доставляє продукцію до споживачів;
- активізація міжнародної співпраці щодо лібералізації торгівлі (вимоги СОТ щодо використання інструментів «зеленої скриньки» для державної підтримки сільського господарства [11; 14].

У системі ринкових відносин в аграрному секторі можна виділити дві рівні за значенням складові. Однією з них є гарантія свободи поведінки на ринку товаровиробників та покупців на усіх рівнях, що визначає оптимальне співвідношення попиту і пропозиції. Інша складова частина – це економічні механізми регулювання ринкових відносин, які мають на меті спрямування суб'єктів ринку на ефективну діяльність, ресурсозбереження, екологізацію виробництва, соціальну підтримку для тих, кому вона потрібна [14].

За масштабом функціонування розрізняють такі ринки: місцевий (локальний), регіональний, національний, світовий.

Усі види розглянутих видів ринків не можуть існувати відособлено, тому формують систему складних соціально-економічних відносин.

Отже, ми коротко розглянули теоретичні основи структури аграрного ринку і виділили такі його елементи, як спеціалізовані ринки, ринкову

інфраструктуру і економічний механізм. Усі перераховані елементи ринкової структури постійно перебувають у процесі становлення і розвитку, трансформації соціально-економічних відносин. Наявність елементи ринкової структури полегшує здійснення товарообміну, підвищує їх оперативність і ефективність, зв'язує виробників і споживачів в єдиний господарський процес та поєднує аграрний ринок з рештою складових економічної системи.

1.3 Зарубіжний досвід розвитку аграрного ринку

Головна функція світового аграрного ринку полягає в створенні умов для забезпечення населення планети усіма необхідними для підтримки життя продуктами харчування. Світовий аграрний ринок одночасно виконує два важливі завдання. По-перше, його існування дає можливість підприємцям обмінюватися сільськогосподарською продукцією і отримувати прибуток від її продажу населенню. З іншого боку, аграрний ринок забезпечує виживання і відтворення людства.

У кожної країни є специфічні особливості організації і розвитку аграрного ринку, що залежить від її ресурсних можливостей, рівня економічного розвитку галузі, способу організації економічних відносин.

З 2000 року обсяги торгівлі сільськогосподарською продукцією в грошовому вираженні у світі значно зросли. Якщо в період з 2000 по 2008 рік спостерігалось швидке зростання обсягів торгівлі, то в 2009-2012 роках їх темпи різко знизились, після 2012 року стали знову повільно підвищуватися [15]. Зростання світового виробництва пов'язане з підвищенням попиту; значно зросли обсяги торгівлі, а зміна попиту і поява нових сільськогосподарських експортерів і імпортерів змінили її структуру і характер. Важливою зміною на світових ринки сільськогосподарської продукції стало зростання значущості країн з економікою, що формується, таких як Бразилія, Російська Федерація, Індія, Індонезія і Китай. Крім того, збільшилися обсяги торгівлі між країнами, що розвиваються. Розуміння рушійних сил і тенденцій,

що обумовлюють зміни в характері та структурі торгівлі сільськогосподарською продукцією, вкрай важливе для аналізу впливу зміни клімату на світові ринки сільськогосподарської продукції та взаємозв'язків між торгівлею та продовольчої безпекою.

У порівнянні з 2000 роком підвищилася роль країн, що розвиваються на глобальних ринках сільськогосподарської продукції. Зростання доходів на душу населення і скорочення масштабів бідності привели до збільшення споживання продовольства і зростання обсягів імпорту, в той час як підвищення продуктивності в сільському господарстві викликало зростання обсягів експорту. Країни, що розвиваються все активніше беруть участь в діяльності міжнародних ринків. У найменш розвинених країнах обсяги імпорту сільськогосподарської продукції росли швидше, ніж обсяги експорту.

У період з 2000 по 2016 рік обсяг світової торгівлі сільськогосподарською продукцією в грошовому вираженні зріс більш ніж втричі. Середньорічний приріст цього показника становив понад шість відсотків, і якщо в 2000 році він становив 570 млрд дол. США, то в 2016 році досяг 1,6 трлн дол. США [15]. Еластичність торгівлі в зіставленні з ВВП знизилася. У 2001-2007 роках, до початку світової фінансової кризи, збільшення доходів на один відсоток, за оцінками, призводило до збільшення обсягу торгівлі на 1,5 відсотка. У 2008-2013 роках при тому ж зростанні доходів обсяг торгівлі підвищувався на 0,7 відсотка [15]. Ці відмінності в зміні обсягу торгівлі в залежності від доходів можуть бути пов'язані зі зниженням частки інвестицій в сукупному попиті або з більш низькими темпами розвитку глобальних виробничо-збутових ланцюжків. У тому, що стосується торгівлі сільськогосподарською продукцією, вони також можуть бути обумовлені розширенням протекціоністських заходів, в тому числі змінами заходів внутрішньої підтримки, в результаті стрибків продовольчих цін в 2008 і 2011 роках.

Попит і пропозиція суттєво вплинули на ціни світового ринку, а останні формують структуру глобальної торгівлі. Зростання цін на сільськогосподарську продукцію в порівнянні з 2000 роком, а також стрибки

цін в 2008 і 2011 роках стали результатом структурних змін на світових сільськогосподарських ринках (рис. 1.2).

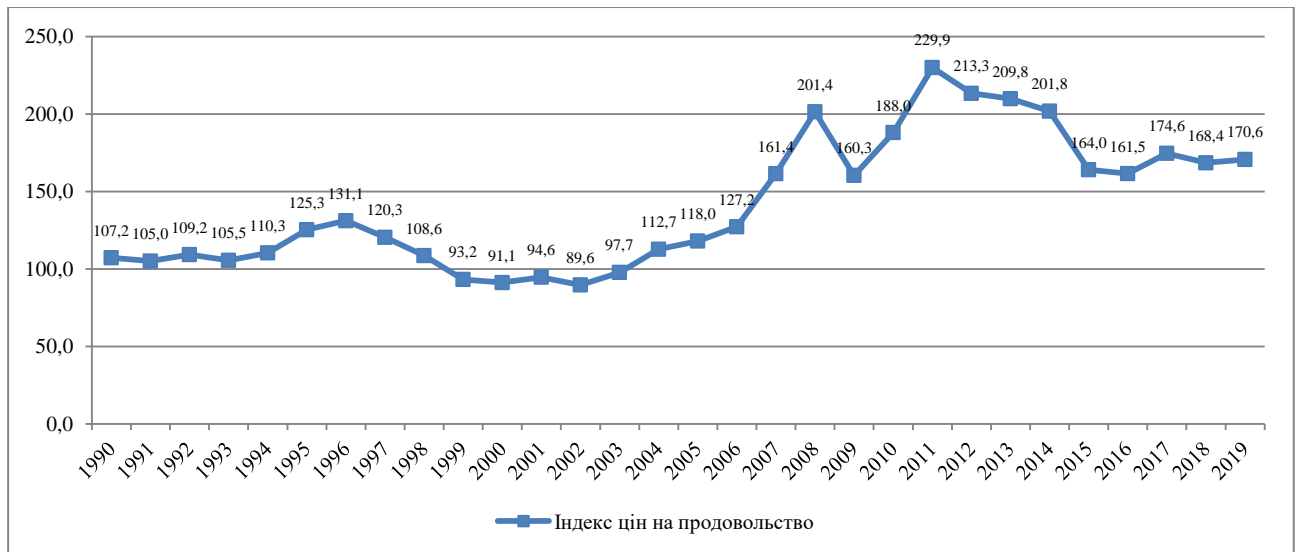

Рис. 1.2 – Індекс цін на продовольство

Складено автором на основі [16]

Коливання цін на продовольство є циклічним: з 1990 року до 1996 року спостерігалось зростання, з 1997 до 2002 – зниження, з 2003 до 2008 зростання. Під час світової економічної кризи 2008-2010 року ціни на продовольство знизилися і знову відновились зростання з 2011 року. Відносна стабілізація спостерігається з 2016 року і до 2019 року. Це пов'язано з появою нових технологій, що суттєво підвищили урожайність та продуктивність, а також з посиленням міжнародної співпраці, направленої на лібералізацію торгівлі.

У розрізі окремих груп продуктів індекс цін відображені на рис. 1.3.

Високий попит на продовольство і корми в поєднанні зі зниженням коефіцієнтів використання матеріальних ресурсів і зростанням виробництва біопалива привели до ринкових потрясінь і нестабільності цін. У порівнянні з цим періодом ціни на продукцію сільського господарства знизилися, хоча і не досягли рівня 2007 року. У 2015 і 2016 роках на світові ціни вплинуло зміцнення долара США. В цілому ринки прийшли в більш спокійний стан, і волатильність цін значно знизилася порівняно з 2008-2011 роками, які характеризувалися періодами різкого підвищення цін.

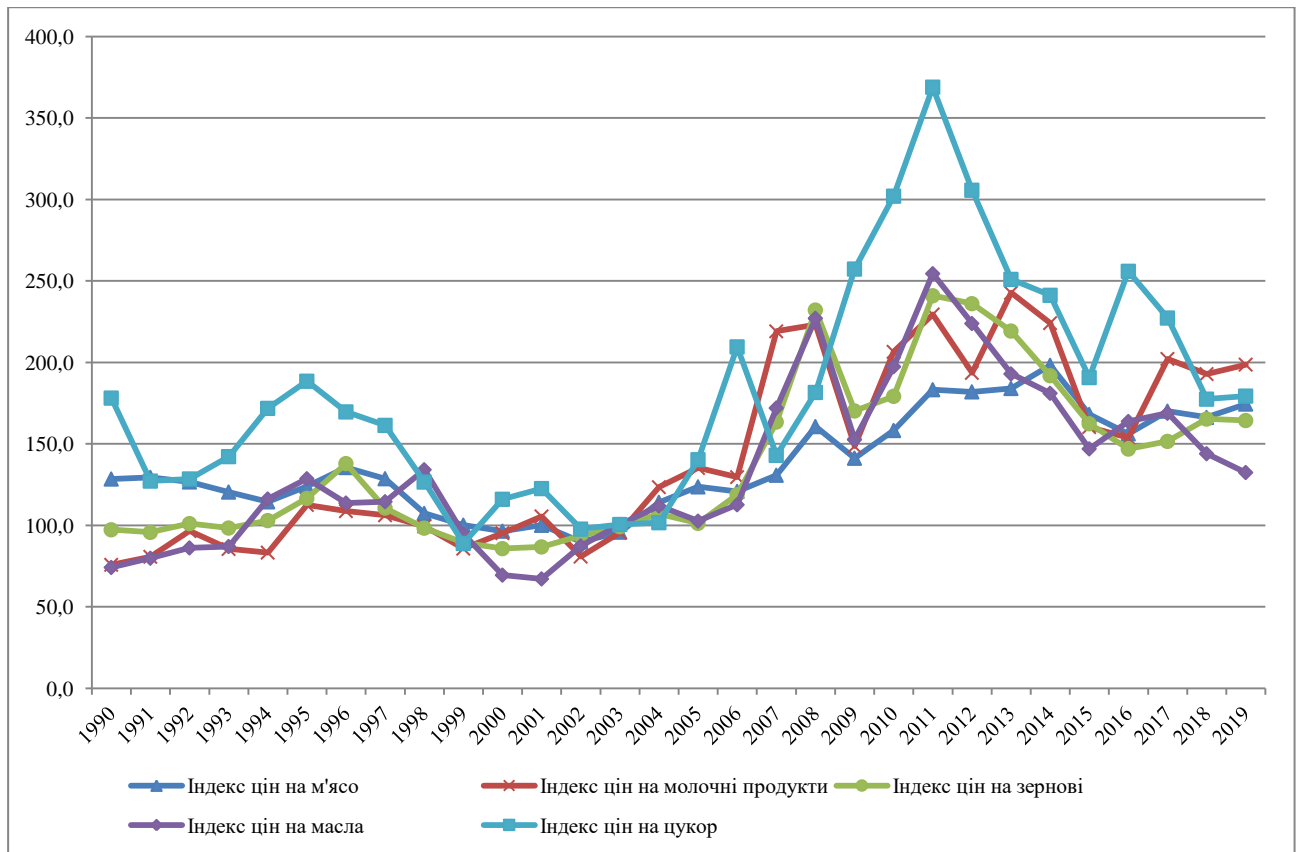

Рис 1.3 – Індекс цін на окремі види сільськогосподарської продукції

Складено автором на основі [16]

Ряди динаміки у розрізі видів продукції є схожими, однак спостерігається значний стрибок в цінах на цукор у 2010-2012 рр. Починаючи з 2017 року ціни на всіх ринках стабілізувалися, а на масла знижувалися.

Дедалі більше значення країн, що розвиваються до серйозних змін на світових ринках сільськогосподарської продукції в порівнянні з 2000 роком. Частка Китаю у світовому обсязі імпорту збільшилася з 2,3% в 2000 році до 8,2% в 2016 році, завдяки чому він піднявся на третє місце в рейтингу 20 найбільших імпортерів після Сполучених Штатів Америки і Європейського союзу (рис. 1.4).

За період з 2000 до 2016 року сукупна частка інших країн, що розвиваються в глобальному обсязі імпорту зросла з 3,4 до 5,2%. Частка розвинених економік, таких як Європейський союз та Японія, в загальносвітовому обсязі імпорту знизилася, хоча вони як і раніше займають високі місця в рейтингу 20 найбільших імпортерів.

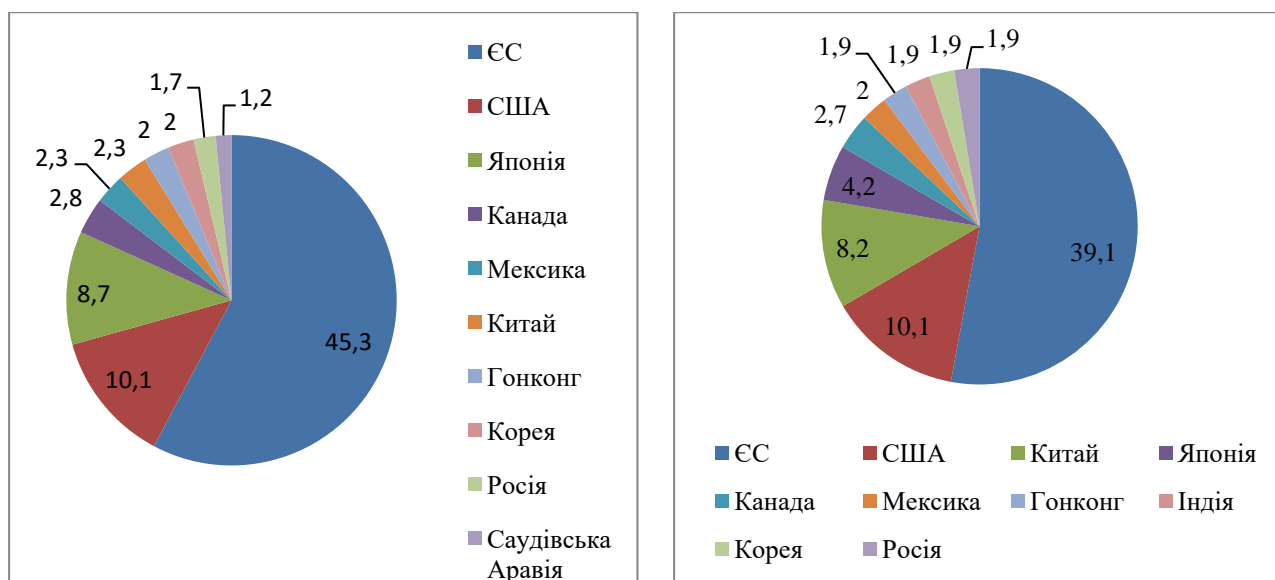

Рис. 1.4 – Топ-10 країн та їх частка в структурі імпорту у 2000 році та 2016 році, % від світового

Складено автором на основі [17]

Зміни в структурі експорту (рис. 1.5) явно свідчать про зростаючу важливість країн, що розвиваються на світових ринках сільськогосподарської продукції.

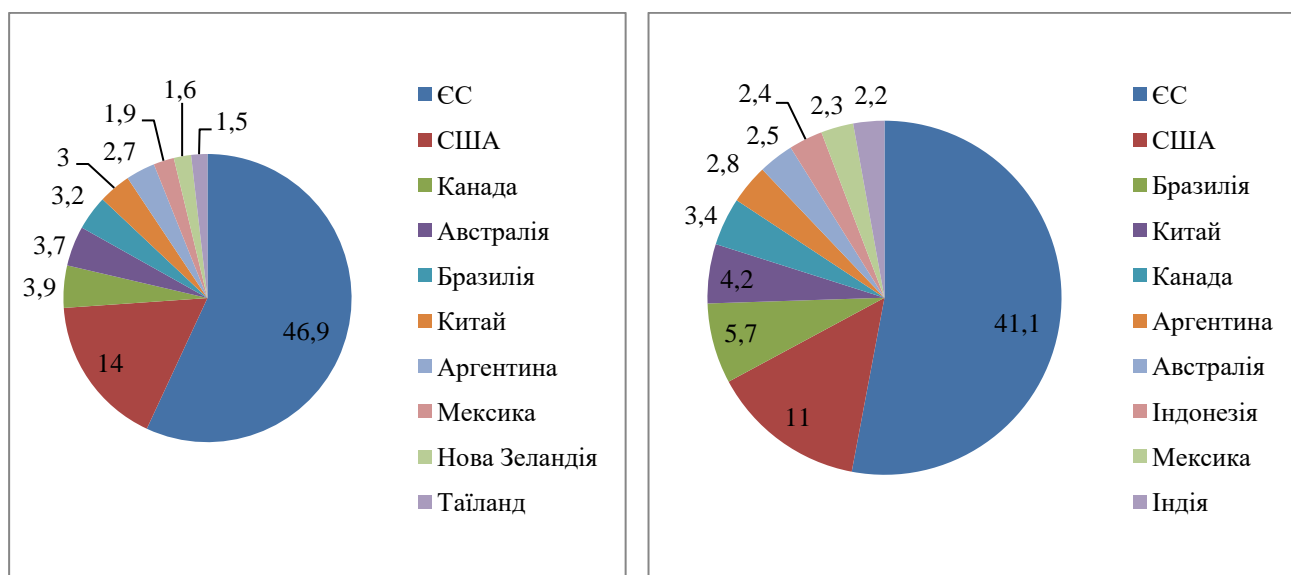

Рис. 1.5 – Топ-10 країн та їх частка в структурі експорту у 2000 році та 2016 році, % від світового

Складено автором на основі [17]

Традиційні експортери, такі як США і ЄС, залишаються на перших позиціях в рейтингу по частці в загальному обсязі експорту; в той же час частка Бразилії, яка в 2000 році становила 3,2%, а у 2016 році зросла до 5,7%. Китай, частка якого в загальному обсязі експорту збільшилася з 3,0% у 2000 році майже до 4,2% в 2016 році, став четвертим за важливістю експортером. Крім Китаю та Бразилії, суттєво збільшили свою частку в загальному обсязі експорту сільськогосподарської продукції такі країни, як Індія та Індонезія. У 2016 році на ці чотири країни доводилося 14,5% від загальносвітового обсягу експорту (в порівнянні з 8,5% у 2000 році). За той же період загальна частка всіх традиційних експортерів (Сполучених Штатів Америки, Європейського союзу, Австралії і Канади) в сумарному обсязі експорту знизилася на десять процентних пунктів – з 68,5% у 2000 році до 58,0% у 2016 році.

Розширення участі країн, що розвиваються в глобальній торгівлі сільськогосподарською продукцією свідчить про темпи структурних змін в процесі розвитку цих країн. Протягом останніх двох десятиліть в цих країнах відбувалося бурхливе економічне зростання і росли доходи на душу населення; ці чинники підвищили попит на сільськогосподарську продукцію і, з урахуванням чисельності їх населення, привели до значного зростання імпорту.

У той же час зростання продуктивності сільського господарства в країнах, що розвиваються привів до значного зростання виробництва і експорту в цих країнах. У Бразилії за період з 2000 по 2015 рік додана вартість продукції сільського господарства на одного працівника зросла більш ніж удвічі – з 4578 до 11149 дол. США (в цінах 2010 року); збільшилася і частка країни в глобальному обсязі експорту. Підвищення продуктивності праці в сільськогосподарському секторі Китаю, Індії та Індонезії також призвело до зростання виробництва і експорту і, як наслідок, до подальшої активізації участі цих країн в глобальній торгівлі сільськогосподарською продукцією [15].

ФАО виокремлює 4 ключові тенденції у розвитку сільського господарства:

1. Для сільського господарства характерне повільне збільшення продуктивності, що ускладнює його зростання і можливості впливу на зниження рівня бідності.

2. Макроекономічна, цінова і торговельна політика сприяють несправедливій дискримінації сільського господарства.

3. У розподілі державних інвестицій існує перекис в сторону міст, а також часто самі виробники приймають невірні інвестиційні рішення.

4. Спостерігається скорочення державної допомоги розвитку сільського господарства [18].

Залежно від роль сільського господарства у розвитку країн можна виокремити декілька груп країн, що мають схожі тенденції у розвитку аграрного ринку і аграрної політики (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Національні моделі розвитку аграрного ринку

Назва моделі та країни	Роль АПК	Особливості аграрного ринку і аграрної політики
Аграрні країни (країни Африки на південь від Сахари)	На аграрний сектор припадає понад третина виробництва і тому він має найважливіше значення для розвитку, принаймні в середньостроковому плані.	У виробництві домінують декілька профільних культур, однак в експорті домінують непрофільні культури. Профільюючі культури наповнюють тільки внутрішній ринок, оскільки вирощуються в межах певної місцевості, зокрема, маніок, ямс, сорго, просо і тефф, які не мають збуту на зовнішньому ринку (хоча іноді добре продаються на регіональних ринках). Внутрішнє виробництво продуктів харчування залишається ізольованим від світових ринків внаслідок високих транспортних і торговельних витрат, особливо в сільській глибинці, а також в країнах, що не мають виходу до моря. Якщо сектор профільюючих, але неекспортних культур досить великий, зростання продуктивності цих культур призводить до збільшення сукупної пропозиції продовольчих товарів і зниження цін на останні. Це стримує зростання номінальної ставки заробітної плати некваліфікованих робітників, так само як і ціни на фактори виробництва, що містять значні витрати праці на нижчому рівні технологічного ланцюжка, тим самим сприяючи підвищенню конкурентоспроможності експортного сектора продовольчих товарів. Бідні домогосподарства, нетто-покупці продуктів харчування, виграють від більш низьких цін на продовольство до тих пір, поки виграш від скорочення витрат на продовольчі товари перевищує втрати від зниження доходів у вигляді заробітної плати. Навпаки, бідні виробники, нетто-продавці продуктів харчування, виграють тільки в тому випадку, якщо продуктивність зростає швидше, ніж падають ціни. З огляду на, що попит на провідні профільюючі культури зазвичай характеризується недостатньою еластичністю за цінами, виробники цілком можуть виявитися в програті.

Продовження Таблиці 1.2

<p>Країни, що розвиваються та країни з трансформаційною економікою (Південно-Східна Азія, Північна Африка, Близький Схід, Східна Європа, Центральна Азія).</p>	<p>На частку аграрного сектора припадає від 20 до 30% виробництва, але може охоплювати до 50% робочої сили. Природні ресурси стають дефіцитними, а конкуренція за землі і воду загострюється внаслідок зростання міського населення і несільськогосподарських галузей.</p>	<p>Підвищення продуктивності сільського господарства, в тому числі врожайності профілюючих культур, має ключове значення для захисту сільського господарства від конкуренції з боку зовнішнього ринку. Профілюючі культури все ще є найбільшим підрозділом сільськогосподарського сектора (складаючи більше третини обсягу сільськогосподарського виробництва в Китаї і Індії і трохи більше половини у В'єтнамі). У деяких країнах, що є великими постачальниками продукції на різні світові ринки, визнається необхідним збереження провідної ролі профілюючих культур в структурі рослинництва для забезпечення продовольчої безпеки. Але завдяки зростанню доходів відбуваються зміни в структурі витрат на харчування від споживання необробленої їжі до більш різноманітного раціону з перероблених продуктів. Тим самим відбувається стимулювання зростання сільського господарства з боку швидкого розширення попиту на продукти тваринництва і рослинництва з високою доданою вартістю.</p>
<p>Розвинені країни (країни ОЕСР)</p>	<p>На частку сільського господарства припадає до 10% виробництва і така ж приблизно величина зайнятих.</p>	<p>Сільське господарство, поряд з іншими експортними секторами, нерідко грає економічно значущу роль в окремих місцевостях і внутрішніх регіонах. Його розвиток створює додаткові можливості зростання в тих підрозділах, де існують привабливі умови для бізнесу, а також в сфері екологічних послуг з ринками, що формуються (біопалива, торгівлі квотами на викиди вуглецю і діяльністю в галузі збереження біорізноманіття, що мають ще незвідані перспективи). В умовах, коли сільськогосподарське виробництво носить в основному експортний характер, при зростанні продуктивності праці ціни не знижуються, а більшу частину різниці в цінах отримують землевласники. Проблема ролі сільського господарства в економічному розвитку в урбанізованих країнах полягає в створенні можливостей для здійснення дрібними сільськими господарствами поставок на сучасні ринки продовольчих товарів, а також створення робочих місць, як в самому сільськогосподарському виробництві, так і на несільськогосподарських підприємствах в аграрних районах. Зростаюча концентрація в агробізнесі і роздрібній торгівлі продовольчими товарами надає особливого значення цій проблемі.</p>

Складено автором на основі [9; 18; 19]

Детальніше зупинимося на досвіді розвитку сегментів аграрного ринку, в ЄС та США, які, як було показано вище, є провідними країнами і у експорті, і у імпорті.

Європейська модель сільського господарства ґрунтується на трьох основних чинниках: фермерському господарстві сімейного типу, на визнанні багатофункціональної ролі галузі, усебічному захисті системи ціноутворення на продовольство та доходів товаровиробників не залежно від ринкових криз і впливу природних стихій.

Окрема стаття Римської угоди про утворення ЄС визначає, що його аграрна політика і спеціальні методи її застосування повинні враховувати такі фактори: а) особливий характер сільськогосподарської діяльності, який залежить від соціальної структури галузі і природної різноманітності регіонів; б) принцип поступовості при здійсненні будь-яких реформ та перетворень; в) тісний взаємозв'язок сільського господарства з іншими секторами економіки. Також європейці розробили принципи САП (Спільна аграрна політика): загальні ціни на аграрну продукцію; рівень цін на сільськогосподарську продукцію повинен перевищувати світовий; загальна фінансова система і фінансова солідарна відповідальність [20].

Зупинимося на етапах становлення САП.

На першому етапі (1962 рік) ядром САП стала цінова підтримка. На зернові культури були встановлені ціни на 50% вище за світовий рівень. Оскільки ціни більшості інших продуктів перебуває у залежності від зернових культур, (як-то конкуруючі культури або корми із зернових культур), більшість цін на іншу сільськогосподарську продукцію теж повинні були встановлюватися на відносно високому рівні. Впродовж 70-80-х рр. прагнення досягти самоокупності основних продовольчих товарів в основному було досягнуто але субсидіювання, прив'язане до виробництва стало жертвою свого власного успіху. Почали з'являтися побічні ефекти, такі як неефективне і високо-витратне виробництво. У не вигідному становищі знаходилися споживачі з низькими доходами, адже вигоду мали, головним чином, тільки великі ферми, тоді як малі мали незначну вигоду (оскільки дотації розподілялися на гектар і на кількість виробленої продукції). Почалися торгові війни як з багатими, так і з бідними країнами.

Другий етап розпочався 1968 року, коли було прийнято Меморандум про реформу сільського господарства, спрямовану на послаблення наслідків надвиробництва, зменшення бюджетних витрат та на формування структурної політики.

Початок 80-х рр. ХХ століття став третім етапом, під час якого відбулася реформа САП, яка передбачала узгодження виплат фінансової підтримки зі зниженням виробництва, зокрема скороченням посівних площ і поголів'я худоби, введення квот на виробництво. У 1984 р. для контролю виробництва молока і молочних продуктів була введена квота на молоко і пакет «бюджетних стабілізаторів», щоб тримати під контролем бюджетні витрати. Якщо фактичний обсяг сільськогосподарського виробництва перевищував «максимально гарантовану кількість», ціни підтримки наступного року повинні були автоматично зменшуватися пропорційно до перевищення виробництва.

Під час четвертого етапу було здійснено реформу Мак-Шеррі 1992 року, яка передбачала зниження цінової підтримки, введення прямих (компенсаційних) виплат, строгіший контроль над виробництвом, більша увага до захисту довкілля.

П'ятий етап розпочався наприкінці 90-х рр., коли було реалізовано реформу САП («Порядок денний 2000») з метою зменшення витратності і розширення функціональності сільськогосподарської сфери, а саме: подальше зменшення цінової підтримки зернових культур, яловичини і молочних продуктів; стабілізація сільськогосподарського бюджету на 2000-2006 рр.; збереження квоти на молоко до 2008 року; збільшення фінансування заходів по розвитку сільських територій і несільськогосподарської діяльності.

Останній етап розпочався 2003 року – це так звана реформа Фішлера, основою якої стало відокремлення прямих платежів від виробництва. У минулому фермери мали право на отримання прямих платежів, тільки якщо вони погоджувалися робити певні види аграрної продукції. Починаючи з 1 січня 2005 р., фермери отримують прямі платежі незалежно від їх виробничих рішень. Кожен фермер отримує одну пряму субсидію залежно від площі сільськогосподарських угідь, а не минулих обсягів виробництва. Отримання фермером повного об'єму єдиної субсидії залежить від виконання ряду вимог по охороні довкілля, безпеці харчових продуктів, захисту рослин і стандартів утримання тварин [20; 21].

Сучасна політика ЄС у сфері аграрного ринку ґрунтується на таких стандартах:

- забезпечення конкурентоспроможності аграрної сфери на світових ринках при зменшенні рівня її субсидування;
- гарантований рівень життя сільського населення головним чином за рахунок стабільних доходів фермерів;
- відповідність виробництва попиту на продукцію і політиці збереження природного середовища;
- багатокладність виробництва, агарних традицій місцевого населення як метод підтримки зайнятості і забезпечення культурних цінностей сільської місцевості;
- обґрунтованість і виправданість витрат по забезпеченню політики економічного і соціального розвитку села [21].

Ще у Римському договорі було передбачено створення фондів фінансування аграрного ринку в ЄС. Створений спільний Європейський фонд сільськогосподарської орієнтації і гарантій (FEOGA), який здійснював фінансування усіх заходів по реалізації САП. FEOGA включав два великі підрозділи – гарантування і орієнтації. Засоби підрозділу гарантування (акумулював більше 90% засобів фонду) витрачалися на підтримку рівня гарантованих цін на продукцію сільського господарства шляхом закупівлі і зберігання запасів аграрної продукції, яка не була збута, субсидування експорту цієї продукції в треті країни за допомогою відшкодування фермерам різниці між цінами ЄС і світовими, а також на підтримку курсів національних валют, які застосовувалися для розрахунків в сільськогосподарському секторі ЄС. Засоби підрозділу орієнтації призначалися для вирішення структурних проблем агропромислового виробництва та модернізації виробництва, підвищення професійної кваліфікації працівників, зайнятих в сільському господарстві.

Наразі передбачено фінансування САП ЄС через два основні фонди: Європейський фонд гарантій сільському господарству (European Agricultural

Guarantee Fund – EAGF) та Європейський фонд розвитку сільських територій (European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD) сумарний об'єм витрат яких складає понад 60 млрд євро щорічно, 60% з яких спрямовується на платежі, не пов'язані з об'ємом виробництва, а 20% – на заходи фінансування розвитку сільської місцевості, які відносяться до «зеленої скриньки» COT [21].

Не менш цікавим і корисним для нашої держави є і досвід аграрного ринку в США, основні принципи якого були сформовані ще в 30-х рр. минулого століття і які майже не змінилися до сьогодні.

Перше і головне завдання цієї системи – це підтримка фермерських доходів на рівні доходів осіб, зайнятих в несільськогосподарській сфері економіки, шляхом стабілізації цін на сільськогосподарську продукцію і скорочення нереалізованих товарних запасів.

Друге, не менш важливе завдання – підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва шляхом розвитку сільськогосподарської науки і освіти, створення аграрної виробничої інфраструктури, охорона земельних і водних ресурсів.

Третє завдання полягає у необхідності скорочення бюджетних витрат на товарні програми, тобто в послабленні податкового тягаря для платників податків.

Четверте завдання – забезпечення високої конкурентоспроможності американського продовольства та просування його на світовий ринок. Основні напрями державного регулювання сільського господарства приблизно разів в п'ять років закріплюються спеціальним законодавчим актом федерального уряду [21].

Державні фермерські програми стимулювали процес концентрації сільськогосподарського виробництва та укріплення велико товарних господарств. Ці програми стимулювали розширене виробництво в сільському господарстві при відносно низькому рівні фермерських цін, які, як правило, відставали від загального рівня цін в країні. Це сприятливо позначалося на

розвитку галузей переробки і збуту продовольства і зберегли в певній мірі відносно низький рівень цін на нього. Центральне місце в комплексі державних заходів щодо регулювання аграрної ринку і збуту продукції займають державні програми регулювання виробництва – їх частка складає дві третини усіх бюджетних витрат Міністерства сільського господарства США [22]. Їх дія поширюється переважно на товари, які є об'єктом експорту і які займають важливе місце в структурі фермерських доходів. До їх числа відносяться пшениця, рис, фуражні зернові культури(кукурудза, сорго, ячмінь, овес), бавовна, тютюн, арахіс, цукор.

Основу продуктових програм аграрної ринку США складають прямі платежі (direct payments), анти циклічні платежі (counter – cyclical payments) і позики ринкової допомоги (marketing assistance loan). Прямі платежі покликані безпосередньо сприяти зростанню доходів фермерів, розвитку ринкової кон'юнктури і каналів збуту готової продукції [23].

Механізм антициклічних платежів застосовується тоді, коли ринкові ціни (як правило, сезонні) складаються не на користь аграрних товаровиробників. Позики ринкової допомоги дозволяють фермерові отримати позику від федерального уряду під заставу фактичного чи можливого обсягу виробленої продукції, таким чином знижуючи ризики втрати доходу від коливань ринкових цін.

Окрім того, існує система заставних операцій. Суть її полягає у тому, що спеціальна урядова організація Товарно-кредитна корпорація (ТТК) бере в заставу або купує продукцію у фермерів, що беруть участь в товарних програмах, виплачуючи їм ціну застави. При цьому для виробників зерна і бавовни обов'язковим являється участь в програмах скорочення посівних площ, проте це правило не поширюється на виробників сої, які можуть впродовж 9-12 місяців отримувати кредити. Зберігається взята під заставу продукція на складах ТТК або на фермах. У випадку підвищення ринкових цін фермери можуть викупити свою продукцію у ТТК з виплатою певного відсотка за заставу. Невикористані запаси розподіляються ТТК безкоштовно по програмах

продовольчої допомоги в країні і за її межами. У разі підвищення ринкових цін продукція, закуплена ТТК, знову поступає на ринок [21].

У США упродовж десятиліть офіційно існують два види так званих цін підтримки: цільові і заставні. Цільові ціни (які іноді називають гарантованими) встановлюють тільки для розрахункових операцій. Їх дія поширюється на важливіші види сільськогосподарської продукції. Вони орієнтовані на взаємне заміщення витрат (до яких включають і середню норму прибутку на фермерський капітал, і розрахункову земельну ренту) та певний дохід, який перевищує середню норму прибутку і земельної ренти по країні. Реалізація фермерської продукції відбувається за ринковими цінами, які можуть бути вище, нижче або рівними цільовим. Але у кінці кожного фінансового року (а іноді і впродовж року по авансових виплатах) фермери у США на протязі декількох десятиліть отримують різницю між цільовою ціною і ціною реалізації, якщо вона була нижча цільової [21].

Високий рівень внутрішніх цін в США заважав розвитку експорту аграрної продукції, а цільова (гарантована) ціна, яка визначала рівень доходності сільськогосподарського виробництва, не могла утримати ринкові ціни від падіння. Занадто низький рівень внутрішніх ринкових цін з однієї сторони стимулював експорт, а з іншої призводив до величезних бюджетних витратам. Ці явища аргументували встановлення державою ще однієї фіксованої ціни – заставної ціни ТТК. За заставною ціною фермер віддає ТТК свою продукцію у тому випадку, якщо внутрішні ціни встановлюються нижче світових.

Фермерам США забезпечується право продавати вироблену сільськогосподарську продукцію на вільному ринку, реалізувати її по контрактах, залишати на зберігання безпосередньо у фермерському господарстві, чекаючи більш високих цін, віддавати в заставу ТТК. У випадку підвищення світових цін віддана під заставу продукція впродовж 9 місяців може бути викуплена фермером. Якщо цього не станеться, вона переходить у власність ТТК, а фермер отримує за неї грошову компенсацію по заставній ставці (заставній ціні) за вирахуванням витрат на зберігання. За період 1935-

2015 рр. доля сільського господарства у ВВП США знизилася з 13,4 до 2,4%, у структурі експорту – з 22,9 до 10,2%, у загальній чисельності зайнятих – з 7,9 до 1,5% [22].

Згортання показників сільського господарства в структурі американської економіки не позначилося на його стратегічній значущості. Наприклад, у 2008 році, під час пікового зростання світової економічної кризи уряд США виділив 131500 млн. доларів на підтримку аграрного сектора, що дало змогу забезпечити мінімальну доходність фермерських господарств та стабілізувати ринку продовольства в країні [24]. Сучасна політика сприяння розвитку сільських регіонів США включає наступний комплекс заходів:

- стимулювання розвитку підприємництва і створення нових робочих місць;
- підтримка системи освіти і охорони здоров'я в сільській місцевості;
- регулювання питань трудового права в аграрному секторі;
- боротьба з бідністю (програми допомоги малозабезпеченим верствам населення у сільській місцевості);
- підтримка і розвиток об'єктів інфраструктури сільської місцевості [21].

Отже, розвинуті зарубіжні країни чітко визначили прерогативу розвитку та підтримки аграрного ринку, як єдиного ресурсу здатного забезпечити існування людства в цілому. Усвідомивши складність виробництва аграрного сектору, його залежність від цілого комплексу факторів (починаючи від природно-кліматичних умов та завершуючи сезонністю попиту і пропозиції), такі країни, як США та ЄС не лише здійснюють підтримку аграрного ринку, а й мають тривалі програми його розвитку та функціонування (фактично програми продовольчої безпеки), які не лише надають допомогу селу, а й забезпечують його стабільність, високий культурно-цивілізаційний розвиток та екологічну відповідальність.

Висновки до розділу 1

1. Аграрний ринок – сукупність соціально-економічних відносин між виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції в сфері обміну за допомогою якого здійснюється збут та придбання товарів, яка знаходиться під правовим впливом та регулюванням держави. Від розв'язання проблеми ефективного функціонування й розвитку аграрного ринку багато в чому залежить рівень національної безпеки будь-якої країни. Головним принципом механізму функціонування аграрного ринку є комбінований, який передбачає поєднання ринкового механізму з державним регулюванням. Без втручання держави, створення чіткого механізму регулювання результати функціонування будь-якої форми власності і господарювання суб'єктів аграрного ринку будуть незначними.

2. Розвиток ринкових відносин в сільському господарстві в значній мірі визначається структурою ринку, тобто внутрішньою будовою, співвідношенням окремих елементів ринку. Вона залежить від багатьох чинників, серед яких найважливішими являються форми власності і господарювання, кількість товаровиробників і покупців, типи виготовленої продукції, рівень розвитку економічних відносин. Аграрний ринок має складну структуру і включає в себе такі складові, як спеціалізовані ринки, ринкову інфраструктуру і ринковий (економічний) механізм.

3. Зарубіжний досвід розвинутих країн, насамперед ЄС та США доводить, що аграрний ринок може бути рушійною силою, яка спричинить розвиток інших, несільськогосподарських секторів економіки і сприятиме високому рівню добробуту населення. Головним фактором успішної реалізації стратегії розвитку аграрного ринку, як доводить досвід країн-світових лідерів, можливий не лише через забезпечення сталого його зростання державою, а й через раціональний розподіл продукції та доходів між населенням, як основної запоруки його продовольчої безпеки.

РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

2.1 Специфіка розвитку аграрного ринку України

Україна має ємний аграрний ринок та значні ресурсні можливості для розвитку цього ринку. Аграрний ринок України за останні роки відзначався позитивною динамікою, зростали і експортні можливості галузі. Однак у структурі виробництва і експорту переважає сировинна сільськогосподарська продукція. Тому для аналізу особливостей розвитку аграрного ринку і його перспектив варто розглянути ресурсні можливості сільськогосподарської галузі (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1 – Ресурсна забезпеченість сільськогосподарського
виробництва України

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість зайнятих, тис. ос.	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6
% від зайнятих	17,1	17,5	17,6	17,7	18
Середньомісячна зарплата 1 працівника, грн.	2556	3309	4195	6057	7557
% до середньої зарплати в Україні	73,4	78,9	80,9	85,3	85,2
Капітальні інвестиції, млн. грн.	18796	30155	50484	64243	66104
у % до загальних	8,6	11	14,1	14,3	11,4
Вартість основних засобів, млн. грн.	171392	210169	270467	341622	35206
% до загального підсумку	1,2	2,8	3,3	4,4	4,6
Прямі іноземні інвестиції, млн. дол.	776,9	617	502,2	586,2	578,6
% до загального підсумку	1,4	1,6	1,6	1,9	1,8
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	41490

Складено автором на основі [25; 26]

За аналізований період зростали показники ресурсної забезпеченості сільськогосподарського виробництва як за абсолютними, так і за відносними показниками, що свідчить і про нарощування виробництва, і про зростання інвестиційної привабливості галузі. Зменшувалися лише показники кількості зайнятості, що пов'язано із загальними тенденціями зменшення кількості населення в Україні. Негативним показником є те, що у сільському

господарстві заробітна плата складає лише трохи більше 85% від середнього рівня в Україні. Хоча експортний потенціал галузі є високим, однак недостатнім є обсяг прямих іноземних інвестицій. Це пов'язано з невирішеністю питань прав власності на землю та несприятливим інвестиційним кліматом в країні.

Результати виробництва та показники, що формують пропозицію на аграрному ринку України відображено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Виробництво та продаж сільськогосподарської продукції в Україні

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Валова додана вартість, млн. грн.	161145	239806	279701	303949	360757
% до загального підсумку	11,7	14,2	13,8	12,1	11,9
Обсяг експорту, тис. дол. США	16668954	14563145	15281803	17756854	18611811
Частка у загальному експорті, %	30,9	38,2	42	41	39,3
Обсяг імпорту, тис. дол. США	6059257	3484432	3891067	4301209	5055458
Частка у загальному імпорті, %	11,1	9,3	9,9	8,7	8,8
Продукція сільського господарства, млн. грн.	251427,2	239467,3	254640,5	249157	269408,1
Частка рослинництва, %	70,3	72,7	72	73,7	70,3
Частка тваринництва, %	29,7	27,3	28	26,3	29,7
Чистий прибуток сільськогосподарських підприємств, млн. грн.	21413,4	101912,2	89816,3	68276,8	66878,1
% підприємств, що були прибуткові	84,7	88,9	88,4	86,7	86,7
Рівень рентабельності, %	9,3	30,4	25,6	16,5	13,5

Складено автором на основі [25; 26]

Показники виробництва сільськогосподарської продукції і доданої вартості за останні п'ять років зростали. За 2017-2018 роки темпи зростання сповільнилися, а рівень отриманого прибутку, відсоток прибуткових підприємств і рівень рентабельності знижувалися. Однак за рівнем рентабельності сільське господарство має високі показники – наближені показники мають лише оптова і роздрібна торгівля (11,4), фінансова та страхова діяльність (13,9) [25]. Це обумовлено, в першу чергу зростанням собівартості

продукції через здорожчання пального та комунальних платежів. У 2017-2018 роках сформувалася ще і негативна динаміка зовнішніх цін: через урожай ціни почали знижуватися. У структурі виробництва переважає рослинництво (понад 70%), хоча його питома вага знижується на користь тваринництва.

Суттєвою є частка сільськогосподарської продукції у експорті – від 42% у 2016 році до 39,3% у 2018 році, що свідчить про значний експортний потенціал галузі. У 2017 році порівняно з 2016 роком експорт сільськогосподарської продукції зріс на 16% і становив 17,8 мільярда доларів. У 2018 році загальна вартість, 18,6 мільярдів доларів, побила історичний рекорд 2012 року – 17,9 мільярдів доларів. Однак основою сільськогосподарського експорту все ж є експорт сировини, а саме продукції рослинного походження, включаючи олію, пшеницю, кукурудзу, ячмінь та сою [25].

Частка сільськогосподарської продукції в імпорті стабільно знижується, що свідчить про забезпеченість внутрішнього ринку продукцією вітчизняного виробництва.

Важливим показником, що характеризує виробництво є продуктивність праці (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3 – Продуктивність праці на сільськогосподарських підприємствах (на 1 зайнятого, у постійних цінах 2010 року; гривень)

Галузь	2014	2015	2016	2017	2018
Сільське господарство	227753,4	223309,9	275317,8	271491,4	313627,3
Темпи зростання, % до попереднього року	109,1	98,0	123,3	98,6	115,5
у тому числі: рослинництво	28884,7	218768,0	270863,2	260793,7	305314,5
Темпи зростання, % до попереднього року	108,2	95,6	123,8	96,3	117,1
тваринництво	224105,1	237990,0	292511,2	315503,8	348901,4
Темпи зростання, % до попереднього року	111,6	106,2	122,9	107,9	110,6

Складено автором на основі [26]

Дані таблиці показують, продуктивність праці має нестабільну динаміку, що залежить, в першу чергу, від урожайності в тому чи іншому році. Сільське господарство України дуже сильно залежить від погодних умов, а кліматичні умови стають все більш непрогнозованими. Стабільне зростання спостерігається лише у тваринництві, але воно обумовлене його вкрай низькими обсягами і поступовим виходом птахівництва на ринок ЄС.

Однак за показниками продуктивності праці Україна відстає від розвинених країн (рис 2.1).

Рис. 2.1 – Продуктивність праці в сільському господарстві України порівняно з окремими країнами ЄС у 2018 році, дол. США на 1 га земель [28]

При порівнянні показників з країнами ЄС відставання є катастрофічним. В Україні порівняно з Німеччиною продуктивність в 5 разів нижча. Розвиток сільського господарства України відбувається тільки за рахунок площі земель.

Ще одним показником ефективності є використання земельного фонду (рис. 2.2).

Дані рисунку відображають незначне підвищення ефективності використання земель з 0,3 тис. дол. США у 2008 році до 0,4 у 2018 році. Однак цей показник у 5,5 разів нижче Туреччини, у 4 рази нижче за Францію і Китай. Такі дані свідчать про необхідність інтенсифікації виробництва.

Рис. 2.2 – Додана вартість сільського господарства на 1 га оброблюваних земель, тис. дол. США у сталих цінах 2010 року [27]

Об'єктна структура виробництва наведена у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Об'єктна структура виробництва сільськогосподарської продукції в Україні

Галузь	2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
	млн. грн.					%				
Підприємства										
Продукція сільського господарства	139058,4	131918,6	145119	140535,2	158306,5	55,3	55,1	57	56,4	58,8
продукція рослинництва	105529,5	99584,7	113392,6	108601,1	124719	59,4	59,1	61,3	60,5	62,8
продукція тваринництва	33528,9	32333,9	31726,4	31934,1	33587,5	45,5	45,5	45,6	45,8	47,5
у т.ч. фермерськими господарствами										
Продукція сільського господарства	19188,8	18909,3	22101,4	21743,1	25118,9	7,6	7,9	8,7	8,7	9,3
продукція рослинництва	17847	17565,4	20705,3	20338,8	23619,6	10	10,4	11,2	11,3	11,9
продукція тваринництва	1341,8	1343,9	1396,1	1404,3	1499,3	1,8	1,9	2	2	2,1
Господарства населення										
Продукція сільського господарства	112368,8	107548,7	109521,5	108621,8	111101,6	44,7	44,9	43	43,6	41,2
продукція рослинництва	72178,4	68854,3	71659,5	70873,5	73939,1	40,6	40,9	38,7	39,5	37,2
продукція тваринництва	40190,4	38694,4	37862	37748,3	37162,5	54,5	54,5	54,4	54,2	52,5

Складено автором на основі [25; 26]

Зростання виробництва, як у тваринництві, так і у рослинництві відбувалося у всіх категоріях виробників за аналізований період. У структурі виробництва переважають підприємства, як у тваринництві, так і у рослинництві. Їх частка зростала від 55,3% у 2014 році до 58,8% у 2018 році. Відносно вища їх частка – понад 60% – у виробництві продукції рослинництва. Частка фермерських господарств у структурі виробництва є низькою, хоча і зросла за аналізований період з 7,6% у 2014 році до 9,3% у 2018 році. Фермерські господарства займаються переважно рослинництвом (лише близько 2% продукції тваринництва виробляється фермерськими господарствами). Загалом така тенденція свідчить про незначну роль малого бізнесу у формуванні пропозиції сільськогосподарської продукції.

Господарства населення відіграють суттєву роль у структурі виробництва. Не зважаючи на те, що їх частка у структурі виробництва знижувалася – з 44,7% до 41,2% за аналізований період – ця величина є суттєвою. З огляду на те, що здійснюють вони свою діяльність без оформлення підприємницької діяльності, то зростання товарності господарств населення є значним резервом активізації підприємницької діяльності в Україні. Також можна розглядати таку високу частку господарств населення у виробництві, як негативну тенденцію, оскільки такі суб'єкти не можуть вийти на зовнішні ринки. Не відповідають і умови виробництва у цих господарствах вимогам ЄС. Якщо врахувати, що станом на 2018 рік 52,5% продукції тваринництва виготовлялося у господарствах населення, то перспективи переходу на стандарти ЄС виробництва молока і м'яса є доволі суперечливими.

Узагальнивши виявлені тенденції, можна виокремити такі чинники пропозиції сільськогосподарської продукції в Україні:

1. Обмеженість ресурсів, зокрема землі і праці. В короткостроковому періоді як у країні, так і для окремого виробника пропозиція є абсолютно нееластичною. У довгостроковому періоді еластичність можна підвищити за рахунок впровадження прогресивних технологій, інтенсифікації сільського господарства. Ще одна ресурсна обмеженість пов'язана з низькою мобільністю

трудоу ресурсів. Люди прив'язані до місця проживання, тому шукають роботу тільки в межах найближчих населених пунктів. В умовах зниження чисельності населення, урбанізації та міграційних процесів питання обмеженості трудових ресурсів буде загострюватися.

2. Складний доступ до джерел фінансування. Високі процентні ставки при значній капіталомісткості виробництва зумовлюють проблеми з відтворенням у сільському господарстві. І якщо це поки не позначається на показниках виробництва, то чітко прослідковується на величині основних фондів. При чому більша частина цих фондів є зношеними, а техніка морально застарілою.

3. Очікування виробників: поведінка змінюється, як в результаті реального руху цін, так і в результаті очікуванням їх зміни. Так, зниження цін на певний продукт через урожай в одному році зумовлює зниження його вирощування на наступний рік і навпаки. В одночас позитивна динаміка цін на певний продукт зумовлює зростання його виробництва, що поступово призводить до перевиробництва цього продукту і до проблем зі збутом.

4. Скорочений термін реалізації продукції. Сільськогосподарська продукція потребує специфічних умов зберігання, а значить і додаткових капіталовкладень, що часто не під силу фермерам. Це зумовлює відтік прибутків від виробника до агрохолдингів, які мають потужності для зберігання продукції.

5. Зростання цін на промислову продукцію та диспаритет цін промислової продукції, що є засобами виробництва, з сільськогосподарською.

6. Розвиток інфраструктури (складських приміщень, елеваторів, холодильників, забійних пунктів, систем транспортування та ін.).

7. Рівень державної підтримки. Пряма і непряма підтримка виробників є важливим чинником стимулювання виробників. В усіх країнах світу сільське господарство є об'єктом аграрної політики.

Для аналізу ринку важливою умовою є характеристика обсягу і чинників попиту. Попит складається із внутрішнього споживання і продукції на експорт.

Понад 30% виготовленої продукції сільського господарства України експортується.

Динаміка споживання основних продуктів харчування в Україні наведена у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Споживання основних продуктів харчування (на одну особу за рік; кілограмів)

Вид продукту	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо та м'ясо-продукти включаючи субпродукти і жир-сирець	54,1	50,9	51,4	51,7	52,8
Молоко та молочні продукти	222,8	209,9	209,5	200,0	197,7
Яйця, шт.	310	280	267	273	275
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	108,5	103,2	101,0	100,8	99,5
Картопля	141,0	137,5	139,8	143,4	139,4
Овочі та баштанні продовольчі культури	163,2	160,8	163,7	159,7	163,9
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	52,3	50,9	49,7	52,8	57,8
Риба та рибні продукти	11,1	8,6	9,6	10,8	11,8
Цукор	36,3	35,7	33,3	30,4	29,8
Олія	13,1	12,3	11,7	11,7	11,9

Складено автором на основі [25; 26]

Дані таблиці відображають, що за аналізований період в Україні зростало споживання м'яса та м'ясопродуктів, яєць, а споживання овочів та фруктів практично не змінювалося. Споживання за всіма іншими товарними групами знижувалося.

В Україні практично весь внутрішній попит задовольняється за рахунок вітчизняного виробництва (рис. 2.3).

Дані рисунку відображають, що внутрішній попит не задовольняється лише на плоди, ягоди і виноград. Водночас виробництво зерна втричі перевищує потреби внутрішнього ринку, що свідчить про значний експорт цих продуктів.

Попит на сільськогосподарську продукцію є низькоеластичним за ціною, тому зростання цін не суттєво впливає на доходи виробників і не обумовлює зростання попиту. За дослідженнями М. М. Одінцева «для фермерської продукції в цілому коефіцієнт цінової еластичності складає від 0,20 до 0,25, що

означає, що ціни сільськогосподарських продуктів повинні були б знизитися на 40-50% для того, щоб споживачі збільшили свої закупівлі усього лише на 10%» [29].

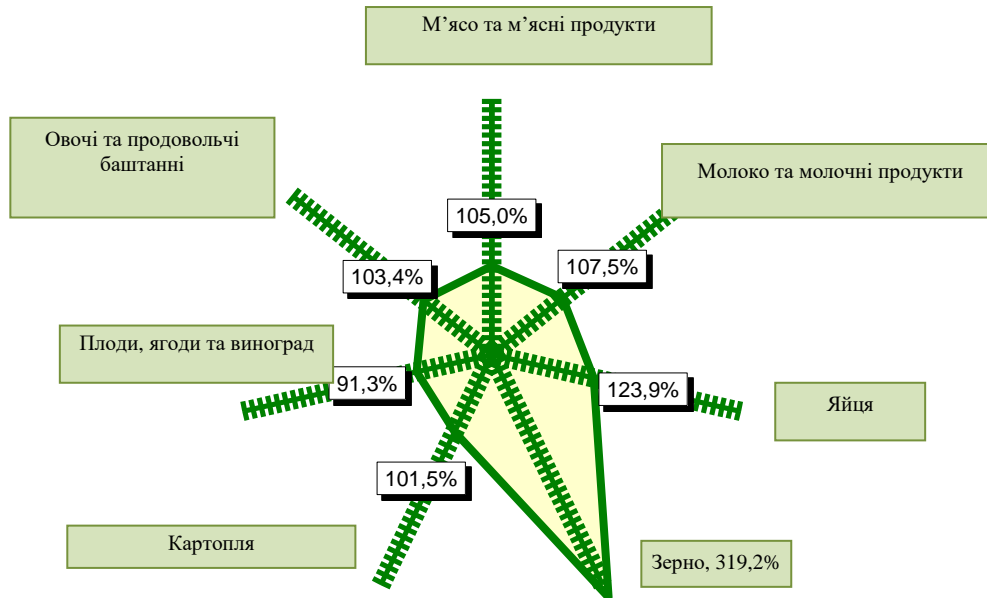

Рис. 2.3 – Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства у 2018 році (виробництво до внутрішнього використання на території України) [26]

Основними чинниками попиту є:

1. Скорочення чисельності населення і його старіння. Це призводить до зменшення попиту, як щодо кількості покупців, так і щодо зниження попиту людьми старшого віку через низькі доходи.
2. Зниження реальних доходів населення. І якщо калорійність харчування середнього українця знаходиться в межах норми, то якість харчування на користь вуглеводів є несприятливою тенденцією. Крім того, населення все більше споживає дешевші і менш якісні продукти харчування.
3. Задоволення частини попиту за рахунок натурального виробництва всередині господарств населення. Фактично ця частина перебуває поза межами ринку.
4. Сезонний характер попиту. У весняно-осінній період спостерігається зростання попиту, що пов'язано з заготівлею та консервацією.

Однак посередницькі організації можуть суттєво підвищувати ціни в зимовий період, штучно створюючи дефіцит певних продуктів.

5. Зростання попиту на зовнішньому ринку. Поступове приведення якості продукції до стандартів ЄС та географічна диверсифікація експорту стимулюють виробників до розвитку галузі.

Отже, аграрний ринок України є надлишковим, тобто пропозиція перевищує попит. Збалансування пропозиції відбувається за рахунок зовнішнього ринку, а не як у розвинених країнах за рахунок державних програм стримування виробництва. Перспективи сільського господарства України пов'язані із нарощуванням експорту та його географічною диверсифікацією, поглибленням переробки виробленої продукції та трансформацією господарств населення у фермерські господарства.

2.2 Особливості кон'юнктури окремих товарних ринків сільськогосподарської продукції

Розвиток аграрних товарних ринків має стати пріоритетним напрямом державної політики. Україна вже має міцні позиції на окремих світових ринках (рис. 2.4).

Рис. 2.4 – Місце України на міжнародних ринках сільськогосподарської продукції 2018-2019 маркетинговий рік (експорт в натуральному вираженні) [28]

Олійне насіння є першим найважливішим підсектором в українському експорті продукції рослинництва. Основні олійні культури – соняшник, шрот, соя та ріпак. У середині 2000-х років, після впровадження експортних тарифів на необроблене насіння соняшнику, Україна розвинула пккрробку соняшникової олії та стала першим експортером соняшникової олії у світі.

Міцні позиції Україна має на ринках зернових. Основними зерновими культурами в Україні є пшениця, кукурудза, ячмінь та жито. Україна є четвертим за величиною експортером кукурудзи і ячменю та шостим найбільшим експортером пшениці. Протягом шести років поспіль (2013-2018 рр.). Україна щорічно збирала понад 60 мільйонів тонн зерна. Згідно з даними ФАО до 2020 року обсяг виробництва зернових та сої в Україні сягне 70 мільйонів тонн, а до до 2024 року до 78 мільйонів тонн. При значному поліпшенні врожаю багато експертів оцінюють загальний потенціал виробництва зерна в Україні у 140 млн. тон [30].

Україна є сьомим за величиною експортером сої. Вона також виробляє значні обсяги птиці, кормових та кормових культур, картоплі, цукрових буряків, різноманітних фруктів та овочів.

Розглянемо особливості кон'юнктури окремих товарних ринків.

Параметри, що характеризують попит і пропозицію на ринку олії відображено у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Баланс олії (включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію), тис. т

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво олій рослинних	4926	4581	5409	6277	6243
Динаміка зростання, % від попереднього року	98,1	93	118,1	116	99,5
Зміна запасів на кінець року	-35	-71	2	8	-10
Імпорт	223	160	219	239	259
Усього ресурсів	5184	4812	5626	6508	6512
Експорт	4578	4253	5104	5988	5986
% від виробленої	88,3	88,4	90,7	92	91,9
Втрати, витрати на нехарчові цілі	35	33	25	24	25
Фонд споживання	561	525	497	496	501
% від виробленої	10,8	10,9	8,8	7,6	7,7

Складено на основі джерела [26, с. 216]

Зростання попиту на світових ринках зумовило зростання виробництва соняшнику за рахунок збільшення посівних площ (майже на 90% за останні 10 років) та врожайності (з, в середньому, 1 т/га в 2000 р. до 2,3 т/га у 2017 р.). Виробництво соняшникового насіння домінує у виробництві олійних культур в Україні, і воно має тенденцію до зростання. Ще одним чинником стало зростання попиту з боку переробних підприємств в Україні, які споживають понад 50% виробленої сировини, а їхня продукція – рослинні олії, шрот і макуха є вагомими експортними статтями [31].

Ще одним сегментом в цьому ринку стало виробництво ріпаку у відповідь на високий попит на цю культуру в ЄС (в основному для виробництва біодизельного палива). Зокрема у 2017 році 1,1 млн. т. насіння ріпаку було експортовано до ЄС. Значне зростання виробництва соєвих бобів – з 0.06 млн. т. у 2000 р. до 3.9 млн т у 2017 р. – відбулося в основному за рахунок відновлення внутрішнього сектора тваринництва та зростаючого світового ринку.

За аналізований період відбулося і зростання цін олійних культур на внутрішньому ринку (рис. 2.5).

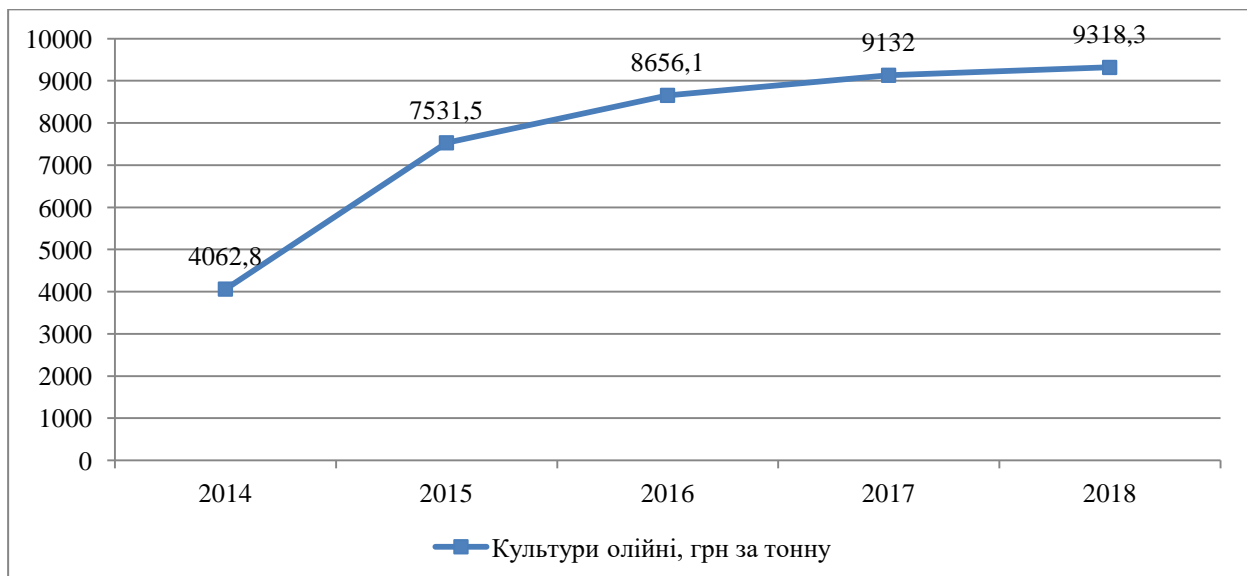

Рис. 2.5 – Середні ціни на олійні культури, реалізовані підприємствами і домогосподарствами, грн/т

Складено на основі джерела [26]

Порівняно з 2014 роком ціни на олійні культури зросли більше ніж у 2 рази. Це пов'язано як зі зростанням цін на зовнішньому ринку, так і з одночасним збільшенням попиту і пропозиції. Основними загрозами є недотримання умов сівозміни, порушення технології вирощування, недостатнє використання добрив.

Ще одним важливим експортоорієнтованим ринком є ринок зерна. Баланси попиту і пропозиції зернових наведено у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7 – Баланс зерна (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), тис. т

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво	63859	60126	66088	61917	70057
Динаміка зміни, %	101,2	94,2	109,9	93,7	113,1
Зміна запасів (на кінець року)	2977	-3204	2130	-1465	5447
Імпорт	263	190	240	255	280
Усього ресурсів	61145	63520	64198	63637	64890
Експорт	33423	38338	41451	42499	42940
% від виробленої продукції	52,3	63,8	62,7	68,6	61,3
Витрачено на корм	15678	14189	12278	11011	11698
Витрачено на посів	2883	2597	2330	2120	2232
Втрати	1593	1400	1350	1106	1253
Переробка на нехарчові цілі	1281	1089	1044	1246	1157
Фонд споживання	6224	5897	5745	5655	5610
% від виробленої продукції	9,7	9,8	8,7	9,1	8

Складено на основі джерела [26, с. 213]

Динаміка виробництва є нестабільною, що обумовлено змінами урожаю. Внутрішнє споживання поступово знижується, як за абсолютними показниками, так і за відносними (з 9,7% у 2014 році до 8% у 2018 році). Суттєвою є частка зерна на експорт – 61,3% у 2018 році, чому сприяє сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура.

У структурі виробництва домінують пшениця і кукурудза. Основними причинами цього цього є зростання попиту на зовнішніх ринках та нарощування виробництва птиці і свинини в Україні, що створює попит на

корм. Обсяги решти зернових (жита, вівса, проса і т.д.) поступово знижуються. За даними Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, за останні роки середня врожайність зернових збільшилась приблизно на 40% (майже до 4 т/га). Досконаліші технології, методи ведення с/г, управління, виробництва та інвестиції в логістику є основними причинами цього. Проте врожайність в Україні досі є значно нижчою за потенційну і за врожайність країн Західної Європи [32, с. 23].

Цінова динаміка на ринку зернових і зернобобових відображена на рисунку 2.6.

Рис. 2.6 – Середні ціни на зернові і зернобобові, реалізовані підприємствами і домогосподарствами, грн/т

Складено на основі джерела [26]

Ціни за аналізований період зросли в 2,4 рази, що обумовлено, як зростанням собівартості виробництва, так і зростанням попиту. За даними Аграрної біржі «у 2018 році спостерігався різкий ріст цін по всіх видах зернових – щонайменше на 40%. Причинами цього стали – проблема зростаючої нестачі продовольства в світі, зростаючий попит на зернові з боку переробної промисловості; разом з цим, зростає попит на кукурудзу з боку виробництва біопалива, яке потребує щороку більше сировини для переробки» [33]. Ще однією причиною стало зниження врожайності. І все ж

ціни на світовому ринку на 35% вищі від українських, тому для виробників зовнішні ринки є привабливими.

Перспективним в Україні є виробництво овочів. Баланс їх виробництва і споживання наведено у таблиці 2.8

Таблиця 2.8 – Баланс овочів і баштанних продовольчих культур
(включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу)

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво	10323	9792	9998	9721	9940
Динаміка зміни, %	98,7	94,9	102,1	97,2	102,3
Зміна запасів на кінець року	183	-213	73	-39	78
Імпорт	225	95	136	129	188
Усього ресурсів	10365	10100	10061	9889	10050
Експорт	294	212	224	444	434
% від виробленої продукції	2,8	2,2	2,2	4,6	4,4
Витрачено на корм	1620	1564	1548	1503	1525
Витрачено на посів	117	110	110	109	112
Втрати	1223	1203	1195	1050	1052
Фонд споживання	7019	6890	6984	6783	6927
% від виробленої продукції	68	70,4	69,9	69,8	69,7

Складено на основі джерела [26, с. 214]

Ринок характеризується нестабільною динамікою, але порівнюючи показники 2018 року з 2014 роком, вони знизились на 4%. Експорт займає несуттєву частку у виробленій продукції, хоча його частка зросла з 2,8% до 4,4% за аналізовані роки. Майже 65% виробленої продукції споживається всередині країни.

Частка підприємств у структурі виробництва овочів становила 7,3%, а господарств населення – 92,7%, що свідчить про низьку товарність виробництва. За дослідженнями О. Соколова середня урожайність у сільгоспідприємствах складала 252 ц/га зібраної площі проти 169,4 ц/га в одноосібних господарствах [34]. У структурі виробництва переважають картопля, огірки, помідори, перець і цибуля. Відносно нові культури вирощуються, проте в незначних обсягах, як нішеві, та, передусім, потребують

певних кліматичних умов і відповідного попиту на ринку. Частка виробництва овочів у закритому ґрунті становить лише 3% від загального. Зрошувані площі в Україні щорічно зростають на 20 тис. га і вже становлять понад 485 тис. га, але цього недостатньо для значного економічного ефекту [34]. Суттєвою перешкодою для розвитку ринку є відсутність складів.

Цінова ситуація на ринку відображена на рис. 2.7.

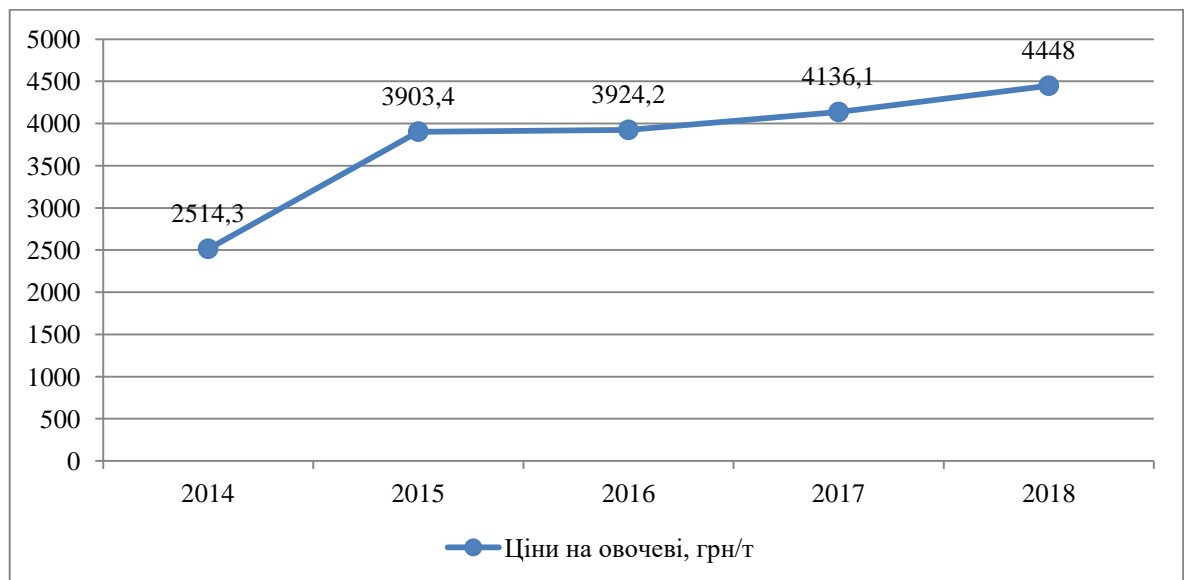

Рис. 2.7 – Середні ціни на овочеві, реалізовані підприємствами і домогосподарствами, грн/т

Складено на основі джерела [26]

Різка підвищення цін відбулося з 2014 по 2015 роки. Далі ціни продовжили зростати, але темпи зростання сповільнилися. Так, у 2018 році порівняно з попереднім роком, ціни зросли лише на 7,5%. Сприятливі погодні умови зумовили урожайність по більшості овочевих у домогосподарствах. Оскільки у каналах їх збуту переважають оптові і роздрібні ринки, то суттєвого стрибка цін не відбулося. Загалом у цінах прослідковується сезонність – ціни різко знижуються у період збору урожаю і зростають у зимово-весняний період.

Важливим завданням розвитку аграрних ринків України є стимулювання розвитку тваринництва. Як уже було показано, обсяги виробництва незначно зростають, але у структурі не перевищують 27%.

Розглянемо ситуацію на ринку м'яса та м'ясопродуктів (таблиця 2.9).

Таблиця 2.9

Баланс м'яса та м'ясопродуктів, тис. т.

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво	2360	2323	2324	2318	2355
Динаміка зміни з попереднім роком, %	97,3	98,4	100	99,7	101,6
Зміна запасів на кінець року	-18	-1	-2	-5	-3
Імпорт	201	158	182	233	283
Усього ресурсів	2579	2482	2508	2556	2641
Експорт	218	245	303	351	399
% від виробленої продукції	9,2	10,5	13	15,1	16,9
Витрачено на нехарчові цілі (на корм, втрати та ін.)	8	8	10	10	10
Фонд споживання	2325	2179	2195	2195	2232
% від виробленої продукції	98,5	93,8	94,4	94,7	94,8

Складено на основі джерела [26, с. 212]

Понад 80% виробленої продукції споживається на внутрішньому ринку. Динаміка виробництва, як і в попередніх ринках є нестабільною. За аналізований період обсяг виробництва практично не змінився, але при цьому частка експортованої продукції стабільно зростала – з 9,2% до 16,9%.

«Спад загального обсягу виробництва м'яса було збалансовано вражаючим зростанням виробництва м'яса птиці: від 0,2 млн. т. у 2000 р. до 1.1 млн. т. у 2017 р. Причинами цього є короткі терміни виробництва і, відповідно, інвестиційні цикли. Агрохолдинги займають найбільшу частку у виробництві м'яса птиці: близько 70,4%» [32, с. 34].

Така тенденція пов'язана з виходом на зовнішні ринки виробників курятини. Це зумовило зростання цін (рис. 2.8).

За аналізований період ціни зросли вдвічі. Ще одна причина зростання цін – це те, що будь-яке падіння виробництва компенсувалося за рахунок імпорту. Значною проблемою для ринку свинини, що обумовило і зростання цін стала африканська чума свиней (АЧС) через яку скорочується поголів'я свиней. Експертами прогнозується подальше зростання світових цін на м'ясо, що впливатиме і на ситуацію на внутрішньому ринку.

Рис. 2.8 – Середні ціни на м'ясо в живій вазі, реалізоване підприємствами і домогосподарствами, грн/т

Складено на основі джерела [26]

Ще одним ринком тваринницької продукції є ринок молока. Показники попиту і пропозиції на цьому ринку відображені у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10 – Баланс молока та молочних продуктів, тис. т.

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво	11133	10615	10382	10281	10064
Динаміка зміни щодо попереднього року, %	96,2	95,3	97,8	99	97,9
Зміна запасів на кінець року	85	-41	28	33	74
Імпорт	357	78	105	132	180
Усього ресурсів	11405	10734	10459	10380	10170
Експорт	527	464	434	835	807
% від виробленої продукції	4,7	4,4	4,2	8,1	8
Витрачено на корм	1153	1097	1069	1036	996
Втрати	14	15	14	13	12
Фонд споживання	9581	8995	8942	8496	8355
% від виробленої продукції	86,1	84,7	86,1	82,6	83

Складено на основі джерела [26, с. 212]

Щорічно обсяги виробленого молока знижуються відносно попереднього року. У 2018 році поголів'я корів стало найнижчим за всю історію незалежної України – 1,9 млн. голів. Частка молока у експорті є незначною, оскільки значна його величина виробляється господарствами населення, в яких умови

виробництва не відповідають міжнародним стандартам. Частка експорту зростає, що обумовлено поступовим приведенням у відповідність стандартам продукції підприємств.

Через скорочення пропозиції відбувається зростання цін (рис. 2.9).

Рис. 2.9 – Середні ціни на молоко, реалізоване підприємствами і домогосподарствами, грн/т

Складено на основі джерела [26]

За аналізований період ціни зросли більше ніж в 2 рази. Однією з причин є зростання закупівельних цін – воно регулювалося державою і зростало для підвищення рентабельності виробництва. У 2018 році закупівельна ціна гатунку екстра становила 8,9 грн/кг. Однак дана величина не порівнювана з показниками навіть найближчих сусідів. Для порівняння: у Польщі молоко такої якості продається за 0,31 євро/кг, в Литві – 0,28-0,3 євро/кг, в Білорусі сировина від ферм закуповується за 0,32 євро/кг [35].

Отже, ринки аграрної продукції мають позитивну динаміку, хоча їх розвиток стримується рядом чинників. Проаналізовані ринки олії, зерна, овочів, м'яса, молока мають експортні перспективи за умов державної підтримки і розвитку інфраструктури.

2.3 Вплив державного регулювання на розвиток аграрного ринку України

Система державної підтримки аграрної сфери включає підтримку сільськогосподарських виробників. Ця система охоплює пряму фінансову підтримку (бюджетне фінансування), пільгову систему оподаткування для малих підприємств, здешевлення кредитів. Структура і механізм отримання підтримки підприємств і кооперативів наведені у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10 – Види державної підтримки фермерських господарств, агропідприємств та кооперативів в Україні

Напрямок підтримки	Інструменти підтримки
Тваринництво	<ul style="list-style-type: none"> – 900 грн за корову – 50% за купівлю племінних ресурсів – Компенсація за будівництво тваринницьких комплексів (у розмірі не більше 25 % обсягу залучених кредитних коштів на період кредитування до 5 років.)
Техніка та обладнання	<ul style="list-style-type: none"> – 25% за рахунок бюджетної програми КПКВК 2801580 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» – 15% за рахунок бюджетної програми КПКВК 2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств». <p>Для кооперативів та агровиробників:</p> <ul style="list-style-type: none"> – 25% від вартості техніки вітчизняного виробництва; 70% від вартості обладнання (але не більше 3000000 грн) техніки та обладнання для сільськогосподарського обслуговуючого кооператива молочарського, м'ясного, плодово-ягідного, овочевого, а також із заготівлі та переробки продукції бджільництва.
Рослинництво	<ul style="list-style-type: none"> – 80% за насіння – 80% вартості садівного матеріалу – Компенсація за будівництво зернових комплексів (30% вартості об'єкта)
Дорадництво	Компенсується 90% вартості дорадчих послуг сільськогосподарським дорадчим службам, але не більше ніж 10000 гривень.
Субсидії	<ul style="list-style-type: none"> – Бюджетна субсидія новоствореним фермерським господарствам надається у розмірі 3000 гривень на 1 гектар, але не більше 60 000 гривень на одне фермерське господарство. Надається у перші 3 роки після його створення.
Кредити	<p>Компенсація надається за нараховані і сплачені у поточному році відсотки за користування кредитами у розмірі:</p> <ul style="list-style-type: none"> – облікової ставки НБУ, що діє на дату нарахування відсотків, позичальникам, які мають чистий дохід (виручку) від реалізації продукції за останній рік до 20 млн грн. та позичальникам, які провадять діяльність з вирощування та розведення тварин; – 50% облікової ставки НБУ – іншим позичальникам. – за нараховані і сплачені у поточному році відсотки за користування кредитами, залученими у національній валюті у розмірі 1,5 облікової ставки НБУ. - до 1 року, обсяг кредиту – не перевищує 500 000 грн для покриття виробничих витрат; - до 3 років, обсяг кредиту – не перевищує 9000000 грн для придбання основних засобів сільськогосподарського виробництва, здійснення витрат, пов'язаних з будівництвом і реконструкцією виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення.

Складено автором на основі [36]

Наведена структура підтримки доволі різноманітна, але досить складні умови її отримання: різні строки подачі, документи, механізми отримання і зарахування коштів. Тому фермери, як правило, не користуються наявними пільгами.

Види державної підтримки для підтримки господарств населення наведено у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11 – Структура державної підтримки господарствам населення

Напрямок підтримки	Інструменти підтримки
Тваринництво	Дотація надається фізичним особам, які утримують ідентифікований та зареєстрований молодняк великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб, а також набутий шляхом його переміщення від інших власників – до 2500 грн. на рік.
Субсидії	Бюджетна субсидія новоствореним фермерським господарствам надається у розмірі 3000 гривень на 1 гектар, але не більше 60 000 гривень на одне фермерське господарство. Надається у перші три роки після його створення для провадження сільськогосподарської діяльності.

Складено автором на основі [36]

Структура підтримки господарств населення направлена на трансформацію їх у фермерські господарства. Допомога для розвитку тваринництва є несуттєвою, тому поголів'я корів в Україні продовжує скорочуватися.

Для малих підприємств може застосовуватися спрощена система оподаткування (4 група платників). За даними Податкового кодексу України «розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та становить (у відсотках бази оподаткування):

- для ріллі, сіножатей і пасовищ – 0,95;
- для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,57;
- для інших багаторічних насаджень – 0,57;
- для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,19;
- для земель водного фонду – 2,43;

– для сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту – 6,33» [37].

Ставки єдиного податку 4 групи у 2017 році, у порівнянні з попереднім роком було збільшено в середньому на 17% [38]. Збішення ставок податку ніяк не сприяло активізації малого підприємництва чи трансформації господарств населення у фермерські господарства. Останні надають перевагу діяльності в тіні.

За даними Української аграрної конфедерації «сума сплачених податків підприємствами 4 групи в 2018 році становила 38,37 млрд. грн., що в 1,7 раз менше, порівняно з 2017 роком. Порівняно з 2015 роком, сума зросла в 14,6 разів. Найбільшу загальну суму податків сплатили середні за розміром підприємства – 78,05%» [39].

Важливим напрямом стимулювання розвитку сільського господарства є пряма фінансова підтримка. Обсяг державної підтримки сільського господарства України наведено у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12 – Обсяг державної підтримки сільського господарства України, млн. грн.

Назва бюджетної програми	2014	2015	2016	2017	2018
Загальний обсяг	415,1	331,2	355,0	3618,0	4226,3
Здешевлення кредитів	-	290,6	300	300	266
Фінансова підтримка АПК (розвиток інфраструктури)	-	-	5,0	60,0	-
Підтримка хмелярства та садівництва	43,9	-	-	75,0	394,3
Підтримка тваринництва	371,2	40,6	50	210	2401,0
Фінасова підтримка виробників(відшкодування техніки)	-	-	-	2973,0	955,0
Підтримка фермерських господарств	-	-	-	-	210

Складено автором на основі [36; 38]

Дані таблиці відображають різке зростання обсягу державної підтримки сільського господарства України з 2017 року – практично в 10 разів. Однак таке зростання відбулося за рахунок відміни спецрежиму повернення ПДВ для

сільськогосподарських підприємств при цільовому використанні цих коштів на оновлення техніки, що було інструментом непрямої підтримки – на пряме фінансування такої статті витрат (що відображають дані таблиці). При чому розподіл фінансування здійснюється за рішенням місцевих органів влади після конкурсного розгляду заявок, що в умовах вітчизняної економіки зумовить корупційні схеми.

Різко зросла підтримка тваринництва, починаючи з 2018 року, що пов'язано з катастрофічним станом цієї галузі. Однак така підтримка повинна біла надаватись і раніше, оскільки кризові явища у тваринництві почали проявлятися ще у середині 90-х років ХХ століття.

Дуже низькою, а у 2018 році знову відсутня, стаття підтримки розвитку інфраструктури аграрного ринку, що в умовах необхідності переходу на міжнародні стандарти і слабкого розвитку кооперації є недопустимим.

Розподіл фінансової підтримки за напрямками відображено на рис. 2. 10.

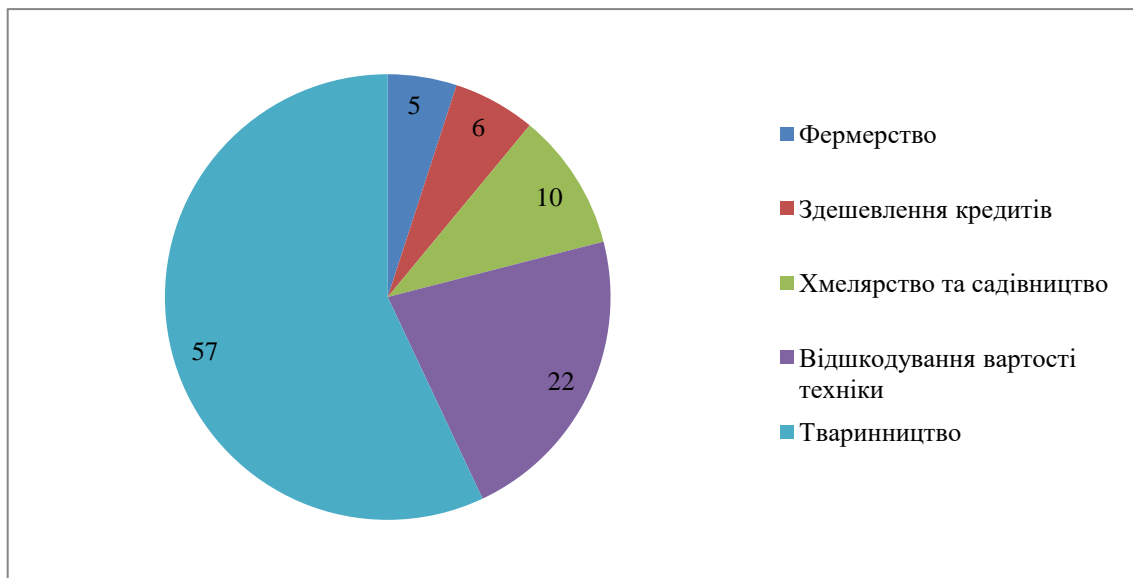

Рис. 2. 10. – Розподіл фінансової підтримки сільського господарства України за напрямками у 2018 році, %

Складено на основі джерела [27]

Отже, переважна частина фінансової підтримки (57%) спрямована на тваринництво. Це пряма підтримка, в той час, як на здешевлення кредитів і відшкодування вартості техніки спрямовалося 28% бюджетних коштів, але саме

ці кошти створюють умови для розвитку аграрного бізнесу загалом. Тому можна сказати, що структура державної підтримки є неефективною.

Якщо порівнювати обсяги фінансової допомоги сільському господарству України порівняно з країнами ЄС – то вони є просто мізерними (рис. 2. 11).

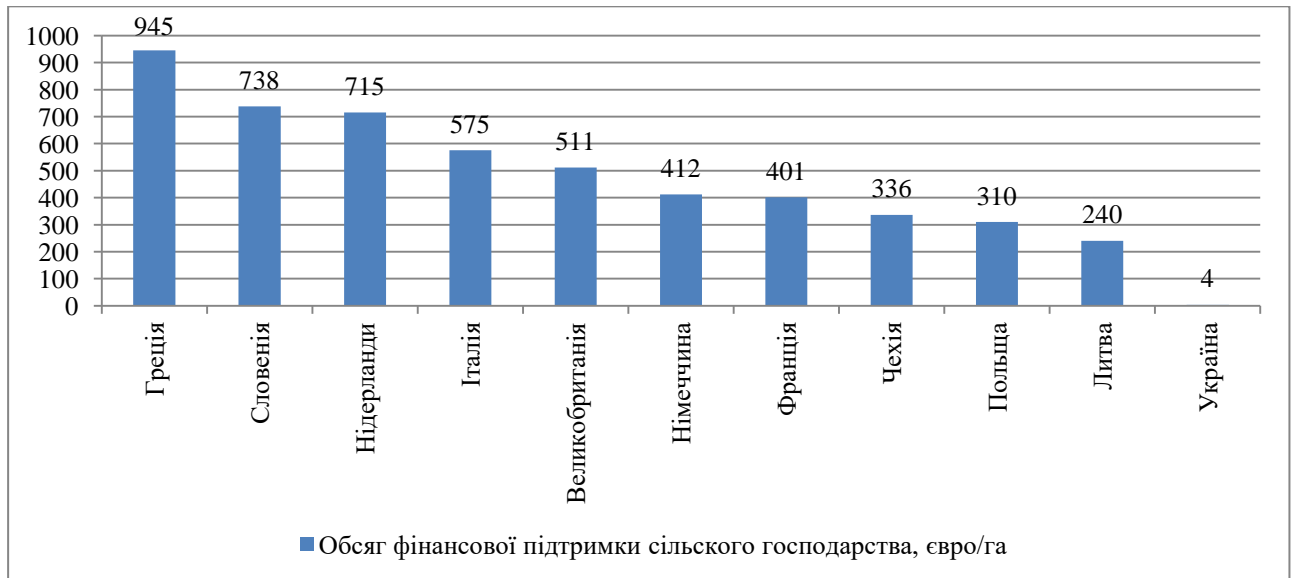

Рис. 2. 11 – Фінансова допомога сільському господарству, €/га у 2018 р.

Складено на основі джерела [27]

Наведені дані свідчать про надзвичайно малий обсяг фінансової підтримки сільського господарства України.

Одним із видів непрямой підтримки сільського господарства було відшкодування ПДВ, яке було скасовано у січні 2017 року. Ці кошти підприємства могли спрямовувати на оновлення парку техніки. Такий інструмент був стимулюючим для виробників і, на нашу думку, є більш дієвим, ніж пряма бюджетна підтримка з неефективною системою розподілу, оскільки після 2017 р. рішення про розподіл коштів приймають місцеві органи самоврядування. Обсяг накопичених коштів завдяки спецрежиму ПДВ наведено на рисунку 2. 12.

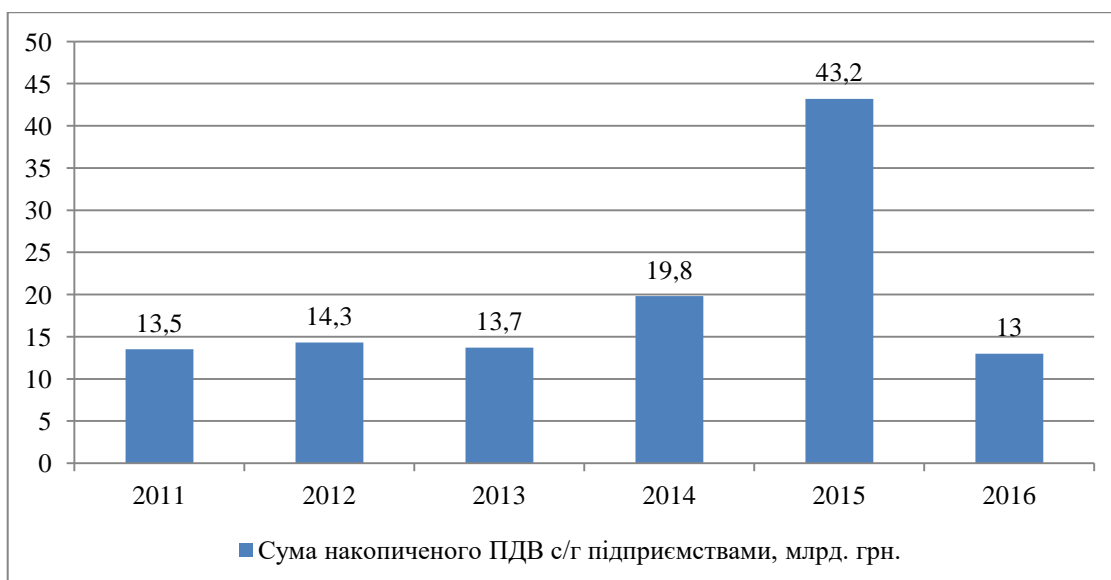

Рис. 2. 12 – Обсяг ПДВ, накопиченого сільськогосподарськими підприємствами завдяки спецрежиму, млрд. грн. [27]

Наведені дані свідчать, що відшкодування ПДВ було суттєвим інструментом підтримки сільгосптоваровиробників, особливо значною була підтримка у 2015 році – 43,2 млрд. грн.

Недостатнім є рівень банківського кредитування аграрного сектора. Динаміка кредитування підприємств АПК наведена на рис. 2.13.

Рис. 2.13 – Обсяг кредитів наданих агросектору, млрд. грн. та частка сільського господарства в кредитному портфелі банків

Складено на основі джерела [27]

Починаючи з 2016 року обсяг наданих кредитів для агропідприємств зростає, але в загальному обсязі кредитування банків дана галузь займає менше 8%, що є вкрай малим показником. Зростання кредитування пов'язане з початком державної програми здешевлення кредитів. Незадовільною є і структура кредитного портфеля (рис. 2.14).

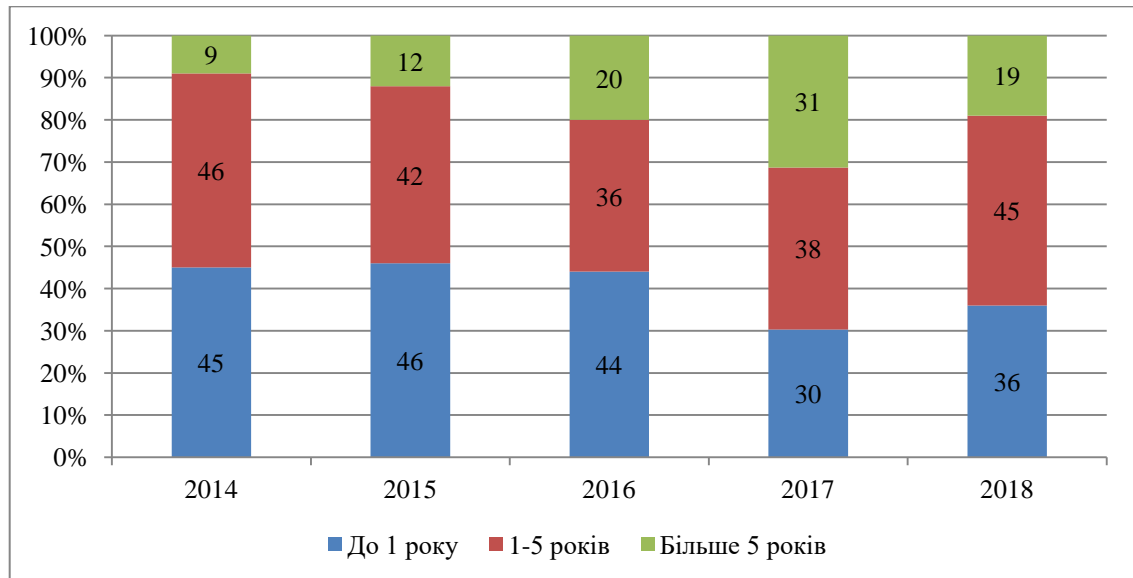

Рис. 2.14 Структура кредитів, наданих сільськогосподарським підприємствам за строками

Складено на основі джерела [27]

Більшість кредитів є короткостроковими, хоча їх відносна частка знижувалась з 45% у 2014 році до 36% у 2018 році. Частка довгострокових кредитів зросла до 31% у 2017 році, але уже наступного року скоротилась до 19%. 51% аграрних підприємств використовували банківське кредитування для покриття частини операційних витрат. В середньому агровиробники, які користуються банківськими кредитами, покривають ними 31% операційних витрат.

На ринку існує й інший популярний інструмент – товарний кредит. Кожен четвертий аграрій в Україні користується ним, і в середньому покриває 29% своїх операційних витрат. З 2017 року з'явився такий інструмент фінансування, як товарна розписка, однак він ще не набув значної популярності на українському ринку. Лише 2% аграріїв використовують товарні розписки

для покриття операційних витрат, а ті хто їх використовує, покриває ними не більше 20% [36].

Отже, обсяг державної підтримки сільськогосподарських виробників є недостатнім і базується на прямому розподілі бюджетних коштів. Для розвитку аграрного ринку щодо стимулювання попиту та розвитку інфраструктури ринку інструменти не застосовуються. Це свідчить про неефективність державної політики.

Висновки до розділу 2

1. Сільське господарство – це одна з провідних галузей економіки України, яка має значні конкурентні переваги. Вона забезпечує близько 12% валової доданої вартості (2018 р.), тут зайнято більше 2,9 млн. населення (18% зайнятих в Україні). Основний напрямок українського агробізнесу – рослинництво (близько 70% сільськогосподарської продукції). У структурі валової сільськогосподарської продукції найбільшу питому вагу мають зернові та зернобобові культури, олійні, технічні культури, овочі. Тваринництво (30% випуску) представлено вирощуванням худоби і птиці, виробництвом молока і яєць.

2. Україна значно збільшила доходи від аграрного експорту – протягом останнього десятиліття вони збільшилися майже в 4 рази, внаслідок зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію, а також нарощування фізичних обсягів експорту АПК з України. Основні товарні групи аграрного експорту з України включають: зернові культури, насіння олійних рослин, жири та олії тваринного або рослинного походження, готові харчові продукти, м'ясо птиці, натуральний мед. У той же час Україна є нетто-імпортером живих тварин, риби, горіхів і спецій, продуктів з м'яса і риби. В цілому сировинна орієнтація українського експорту робить позиції України на зовнішніх ринках уразливими, оскільки попит на сировинні товари є непостійним і характеризується значною ціновою мінливістю. Тому необхідно забезпечувати збільшення експорту українських товарів з високою доданою вартістю.

3. Державна політика підтримки аграрного ринку зосереджується на підтримці сільськогосподарських виробників інструментами прямого впливу. Обсяг бюджетного фінансування є незначним порівняно з країнами ЄС, що і зумовлює відставання сільського господарства України за показниками ефективності. Кредитна підтримка і податкове стимулювання є незначними. У самій структурі бюджетного фінансування спостерігається нестабільність – з роком змінюється і обсяг, і види підтримки, що дестабілізує підприємницьке середовище, адже виробники не мають впевненості у продовженні бюджетних програм на наступний рік. Досить складним є механізм надання фінансової підтримки, оскільки він здійснюється органами місцевої влади на конкурсних засадах.

РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

3.1 Перспективи розвитку вітчизняного аграрного ринку

Перспективи вітчизняного аграрного ринку безпосередньо пов'язані з розвитком світових ринків. ФАО і ОЕСР у Огляді розвитку АПК (Agricultural Outlook 2018-2027) проаналізувало темпи зростання попиту на окремих товарних визначено перспективи їх зростання попиту до 2027 року (рис. 3.1).

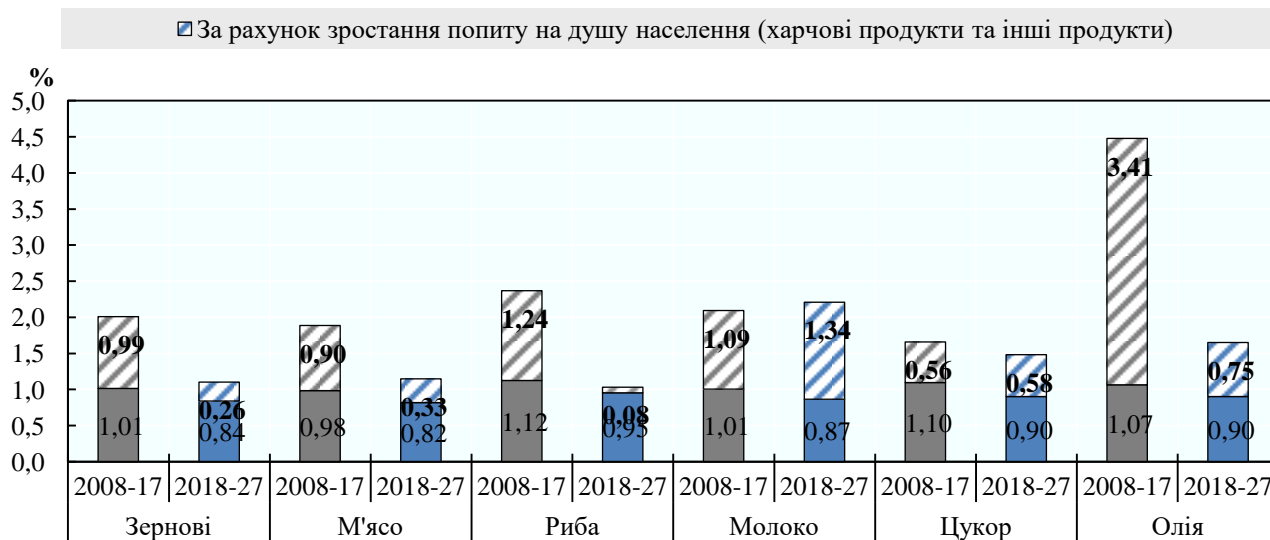

Рис. 3.1 – Темпи, причини і прогноз зростання попиту на окремі види продовольства [41]

Щодо зернових, м'яса, риби та рослинної олії темпи зростання становлять приблизно половину їхніх показників за попереднє десятиліття. Уповільнення особливо виражене для рослинної олії, яка була найбільш швидко зростаючим товаром за останні десятиліття, оскільки політика щодо біопалива, промислового використання (для фарб, мастильних матеріалів, миючих засобів тощо) та сильне зростання вживання харчових продуктів підтримували попит. Незважаючи на сповільнення, рослинна олія залишається одним із найшвидше зростаючих товарів, разом зі свіжими молочними продуктами та цукром.

Серед регіонів найбільший приріст попиту до 2027 року відбудеться в Індії (на 30%), Південно-Східній Азії (29%), Китаї (24%), Бразилії (25%). Водночас

зростання попиту у ЄС і США не перевищуватиме 8-9%, що пов'язано з від'ємним природним приростом населення у цих країнах [41].

Попит на внутрішньому ринку не набуде значного зростання через від'ємний приріст населення України, тому важливою умовою розвитку аграрного ринку є вихід на зовнішні ринки.

З огляду на існуючі тенденції виробництва основних продуктів зробимо прогноз по виробництву основних експортних продуктів (рис. 3.2, рис. 3.3, 3.4).

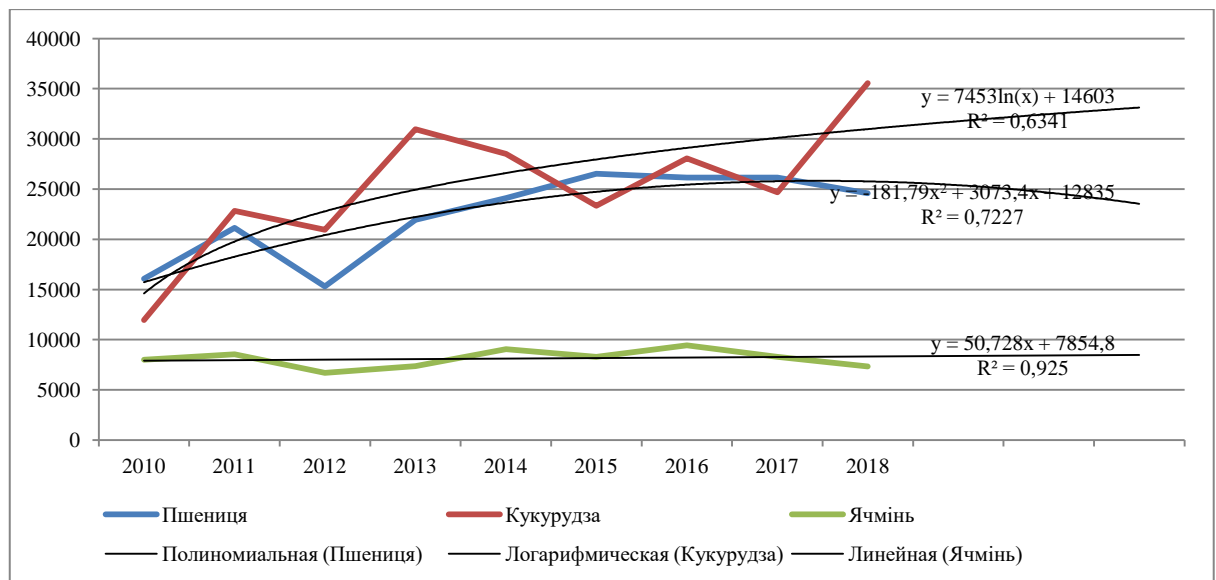

Рис. 3.2 – Прогноз виробництва до 2021 року зернових в Україні

Складено автором на основі даних [26]

Наведені дані свідчать про тенденції зростання у прогнозованому періоді кукурудзи (при урожайності 7,8 т/га) та повільне зростання ячменю (урожайність 3,0 т/га), водночас виробництво пшениці має тенденцію до зниження. Якщо пов'язати ці показники з урожайністю, то саме у пшениці знизилась урожайність з 4,0 т/га у 2014 році до 3,7 т/га у 2018 році. Європейські фермери досягли середнього показника в 8 т/га пшениці, а в США середня врожайність кукурудзи складає 11 т/га [42]. Тому перспективи вітчизняного виробництва пов'язані, в першу чергу, з використанням більш продуктивних сортів зернових, впровадженням технологій зрошування (що пов'язано зі зростанням посушливості клімату) та використанням добрив, а не лише сівозміни.

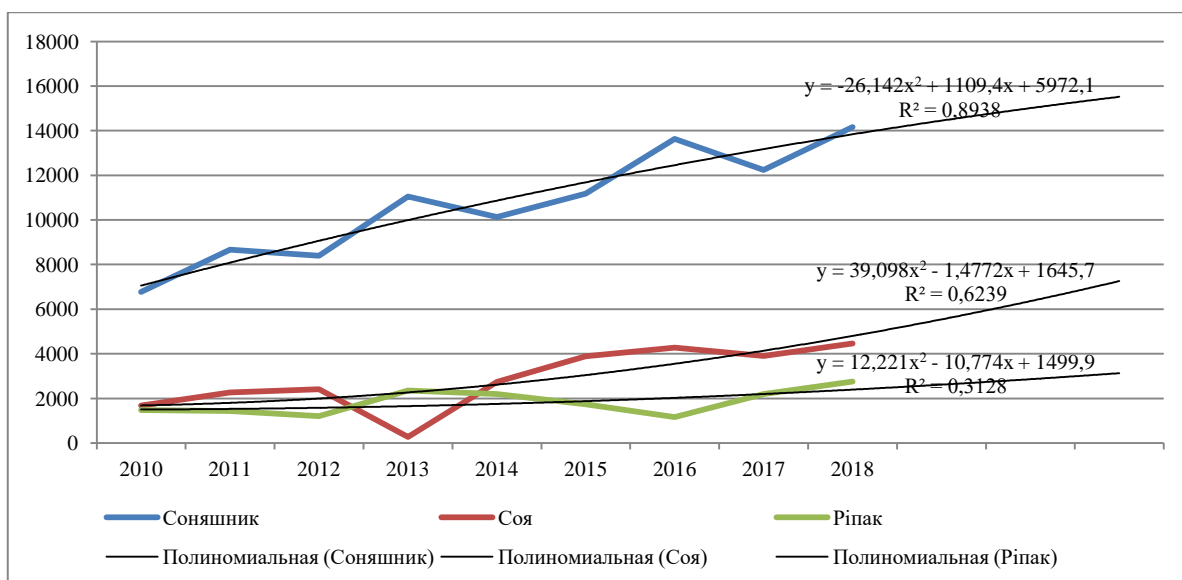

Рис. 3.3 – Прогноз виробництва до 2021 року олійних в Україні

Складено автором на основі даних [26]

На ринку олійних спостерігаються позитивні тенденції зростання виробництва, що за прогнозом продовжуватимуть зростати. Якщо переробка соняшнику вже активно розвивається в Україні, то використання ріпаку для переробки і виробництва біодизелю застосовується мало. В основному експортуємо сировину.

Зменшити економічні втрати від несприятливої цінової кон'юнктури ринку вітчизняний агробізнес може, передусім, за рахунок інтенсифікації виробництва олійних культур, що дозволить знизити собівартість продукції та більш ефективно конкурувати не за ціною, а за витратами. Використання нових високоврожайних сортів і гібридів насіння основних олійних культур вітчизняної та зарубіжної селекції, за умов дотримання технології вирощування та відповідному мінеральному живленні й догляді за посівами, дозволяє досягти вказаних вище показників у наших доволі непередбачуваних, за погодно-кліматичним фактором, умовах [43, с. 59].

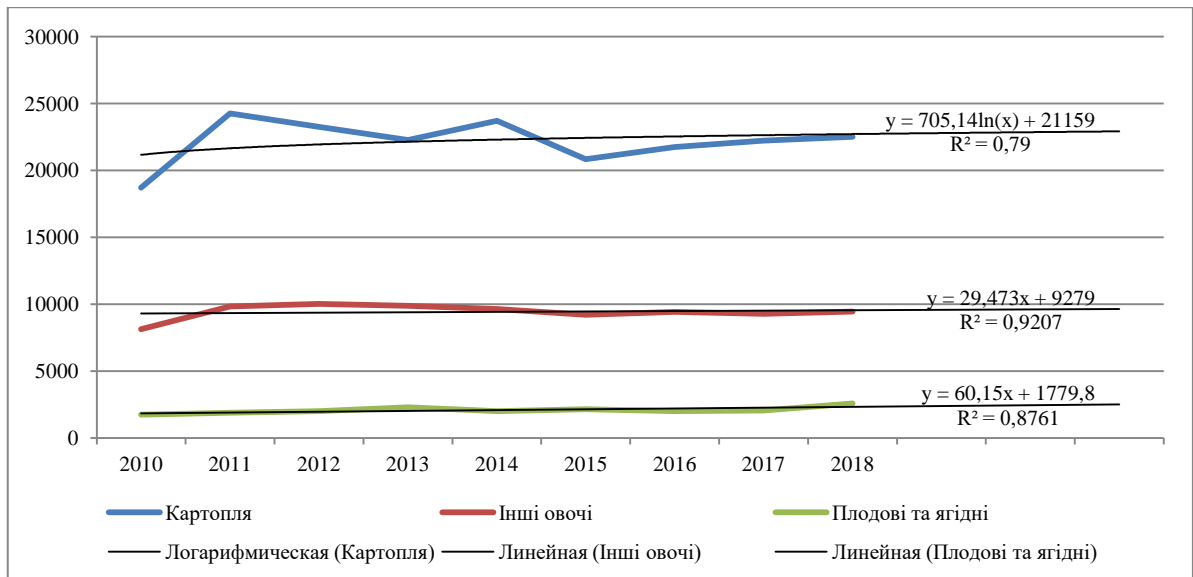

Рис. 3.4 – Прогноз виробництва до 2021 року фруктів та овочів в Україні
Складено автором на основі даних [26]

За виробництвом фруктів і овочів Україна відстає у структурі експорту, тому що більшість продукції виготовляється у господарствах населення. При збереженні поточних тенденцій виробництва зростання ринку не відбудеться, а з огляду на цінові коливання розвиток цього ринку є дуже перспективним.

Підвищити товарність господарств населення і прибутковість підприємств можна такими шляхами:

1. Вирощування ранньої продукції, оскільки ціни на неї є вищими. Для цього необхідним є використання ранніх сортів, обладнання теплиць. Ціни на ранню продукцію в Україні інколи вищі, ніж в європейських країнах, при цьому витрати тут значно нижчі.

2. Облаштування сховищ зберігання продукції, подовжуючи тим самим термін реалізації продукції.

3. Збільшення вартості (до 20-30%) за рахунок сортування, пакування, передпродажної доробки.

Потребує вдосконалення і система збуту продукції. Виробникам через низькі закупівельні ціни та тривалий період оплати не вигідно збувати вирощену продукцію на переробку. Чимало вирощеної продукції не має збуту,

згодовується худобі або псується, внаслідок чого сільськогосподарські підприємства зазнають збитків.

Пріоритетним напрямом удосконалення товарного руху овочевої продукції має стати упорядкування стихійних ринкових відносин з допомогою організації оптових продовольчих ринків (ОПР), які вже давно й успішно функціонують у США, Японії та в інших країнах Європи, чому повинна сприяти збутова кооперація. В них можуть об'єднуватися виробники овочів для створення певних умов реалізації вирощеної ними продукції. Кооперативи, головним чином, працюють з однією-двома культурами. Збутові кооперативи можуть реалізовувати овочі як безпосередньо у великі магазини, так і через оптові ринки. Кооперативи, що спеціалізуються на збуті свіжої плодоовочевої продукції, можуть мати власні пакувальні підприємства, обладнання для попереднього охолодження продукції, сховища. Можна також організувати власну торгову мережу для забезпечення гарантованого збуту свіжої плодоовочевої продукції.

Світовий досвід функціонування ОПР свідчить про те, що концентрація торгівлі має значні переваги, а саме:

- . поєднує інтереси товаровиробника, продавця й покупця в часі та просторі за умови широкого асортименту і гарантованого збуту;
- . стимулює вітчизняного товаровиробника в системі збуту;
- . створює вільний немонополізований ринок високого ступеня досяжності й безпеки;
- . формує впорядковану систему розподілу продовольства;
- . держава одержує інструмент для регулювання цін і контролюючу зону оподаткування, контролю за якістю, сертифікацією продукції;
- . створює спонукальний поштовх для пожвавлення економіки [44].

З огляду на ресурсні можливості Україні необхідно розвивати відповідні сегменти поєднуючи стимулювання виробництва з вдосконаленням організації системи просування вітчизняних товарів на міжнародні ринки.

Першочерговими заходами у цьому напрямі мають стати:

1. Підвищення урожайності культур за рахунок точного землеробства, нових гібридів, оновлення техніки, впровадження систем агромоніторингу.
2. Перехід від сировинного експорту до експорту товарів з високою доданою вартістю.
3. Розвиток виробництва нішевих товарів, які завдяки системі маркетингу можуть бути високорентабельні (органічних продуктів, рослинних олій, як-то льняна, амарантова та гарбузова тощо).
4. Погодження процедур сертифікації з міжнародними стандартами для освоєння нових ринків.
5. Розроблення, створення та масового випуску харчової продукції з інноваційними характеристиками, лікувально-профілактичної, дієтичної та для дитячого харчування, а також продуктів нового покоління (на основі використання нано-, осмо-, мембрано-, біогібридних та інших технологій) [45, с. 185].
6. Розширення виробництва оригінальних видів агрохарчової продукції на основі комбінації низки місцевих та регіональних факторів: природно-кліматичних ресурсів, специфічної сировини, робочої сили, підготовленої для використання ексклюзивних технологій і, як результат, найрізноманітнішого набору споживчих та смакових властивостей кінцевого харчового продукту.
7. Стимулювання і розширення виробництва органічної продукції.

Відносно розвитку виробництва нішевих продуктів, що спрямовані на певну групу споживачів, які можуть купувати продукцію за вищими цінами, то ФАО разом з ЄБРР розробили рекомендації для України щодо розвитку окремих видів продукції та її каналів збуту. Перелік таких продуктів з оцінкою факторів конкурентоспроможності наведено у таблиці 3.1. У таблиці подано вісім критеріїв за якими виставлено оцінки від 1 до 9 відносно спроможності вітчизняних виробників освоювати відповідні ринки збуту в ЄС.

Таблиця 3.1 – Рейтинг вітчизняних продуктів з найбільшим експортним потенціалом за рекомендаціє ФАО та ЄБРР

Назва продукту	Оцінка технологій вирощування	Кліматичні переваги	Вилів витрат на оплату праці	Транспорто-бельність	Досвід експорту України	Зростання внутрішнього ринку	Відношення транспортних витрат до собівартості	Зростання світового ринку та його ємність	Разом
Малина заморожена	8	6	9	9	7	4	9	6	58
Ожина заморожена	5	6	9	9	5	7	9	6	56
Волоський гріх лущений	8	6	3	9	9	5	8	7	55
Томати тепличні	8	6	8	7	8	6	8	4	55
Лохина	6	8	5	6	9	6	7	7	54
Волоський горіх не лущений	8	6	3	9	9	5	7	6	53
Суниця заморожена	6	5	9	9	3	4	7	7	50
Черешня	6	4	9	7	5	4	8	7	50
Огірки тепличні	7	5	7	5	7	5	8	5	49
Часник	4	8	4	8	5	7	8	5	49
Броколі заморожена	6	6	6	9	3	6	7	6	49
Цвітна капуста заморожена	6	6	6	9	3	6	7	6	49
Яблука	6	8	7	8	8	2	5	5	49
Ожина свіжа	5	6	9	3	4	7	8	6	48
Вишня заморожена	5	8	7	9	3	4	7	5	48
Спаржа	1	6	9	7	2	7	8	5	45
Гарбуз	4	5	7	7	3	7	6	4	43
Слива	7	5	7	5	2	6	6	4	42

Джерело [46]

Найсильніші позиції за вказаними товарними групами пов'язані з економією витрат порівняно з виробництвом цих товарів у ЄС, тому низькі витрати можна назвати конкурентною перевагою України. По суниці, вишні, спаржі, гарбузу і сливі слабкими сторонами названо відсутність досвіду експорту, а по спаржі – відсутність технологій вирощування. Ці умови можуть бути легко реалізовані вітчизняними виробниками.

Хоча галузь тваринництва перебуває у кризовому стані, досвід виробників курятини свідчить про можливість нарощування виробничих потужностей і вихід на зовнішні ринки. Прогноз виробництва по продукції тваринництва наведено на рис. 3.5.

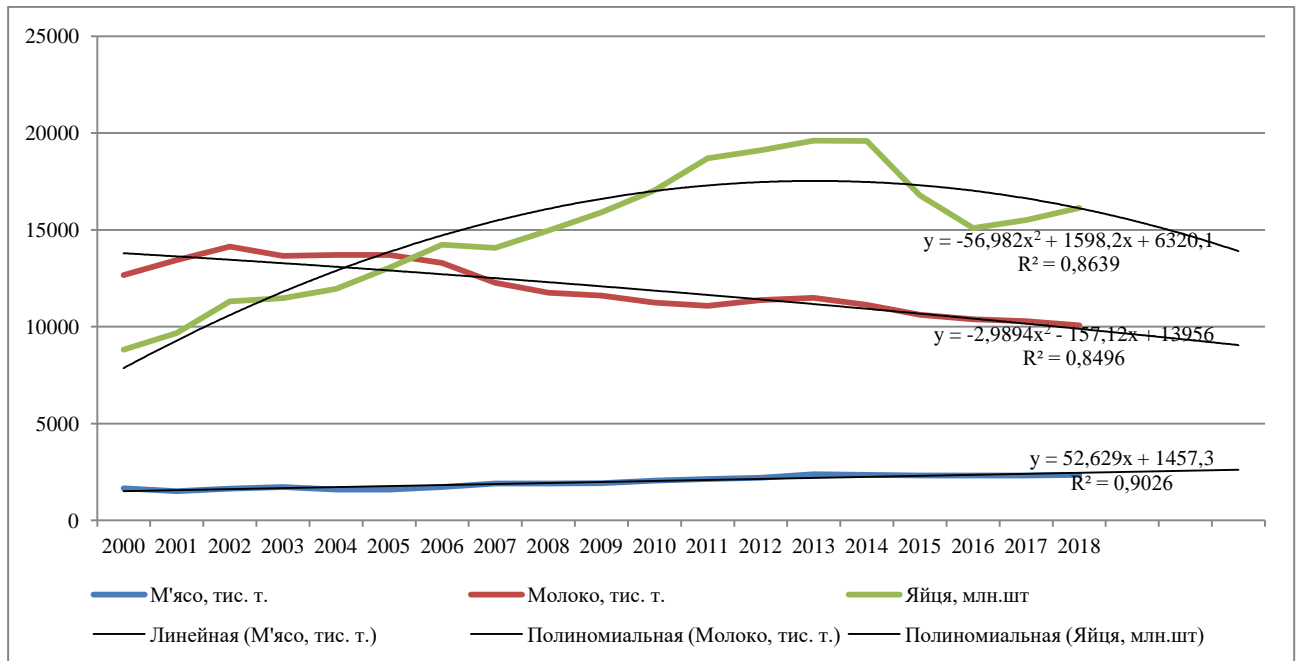

Рис. 3.5 – Прогноз виробництва до 2121 року основних груп продукції тваринництва в Україні

Складено автором на основі даних [26]

По молоку і виробництву яєць спостерігається спадаючий тренд, по м'ясу зростаючий якраз за рахунок нарощування виробництва курятини.

Для розвитку ринку м'яса в Україні першочергового вирішення потребують такі проблеми:

- складність ідентифікації та реєстрації тварин;
- наявність неідентифікованих та незареєстрованих тварин на ринку;
- наявність на ринку м'яса нелегального походження, стихійна торгівля;
- недостатній рівень кооперації;
- поширення африканської чуми свиней;
- забрудненість навколишнього природного середовища нелегальними пунктами забою;

– неправильне застосування антибіотиків та наявність їх залишків у м'ясній сировині [47].

Вирішення цих проблем пов'язане з державною політикою і буде розглянуто в наступному підпункті.

Для того, щоб розвиватися і конкурувати як на внутрішньому, такі і давнішому ринках вітчизняним виробникам необхідно впроваджувати інновації, освоювати нові технології. Для ефективного функціонування ринку необхідним є розвиток інфраструктури.

Серед організаційно-технічних інновацій необхідно приділити увагу точному землеробству, M2M-рішенням. В основі концепції точного землеробства лежить те, що існують різні неоднорідності навіть в межах одного поля і це впливає на посів, розрахунок внесення добрив та засобів захисту рослин, здійснення поливу. Повинен застосовуватися і GPS-моніторинг – для контролю витрат матеріалів, палива, а також для комплексної посівної і збиральної оцінки. Метеомоніторинг, супутникові дані та використання дронів дають можливість контролювати те, що відбувається на полях за допомогою комп'ютерів і супутників. З одного боку, це дозволяє швидко аналізувати поточний стан і приймати оперативні рішення. З іншого боку, зібрані за кілька років дані, які обробляються за допомогою Big Data, дозволяють точніше давати прогноз врожаю. M2M-рішення (мобільні технології) дозволяють забезпечити мобільне управління всіма стадіями виробництва сільгосппродукції – контролювати роботу сільгосптехніки, проводити її віддалений моніторинг та діагностику, точно розраховувати кількість внесення добрив чи гербіцидів.

До фінансових і логістичних інновацій належать системи пірінгового кредитування і платформи для електронної комерції. Однією з найсерйозніших проблем для дрібних і середніх сільгосподприємств є доступність кредитів. Деякі банки не готові кредитувати дрібних і середніх фермерів. Один з варіантів вирішення цієї проблеми у міжнародній практиці – пірінгове кредитування. Системи пірінгового (англ. Peer-to-peer – мережа) кредитування

сільгоспвиробників усувають посередників у вигляді, наприклад, фінансових організацій, страхових компаній безпосередньо пов'язуючи кредиторів і позичальників [48].

Ще одна суттєва проблема українських сільгоспвиробників – нестача складських приміщень і нерозвиненість ринкової інфраструктури. Для її вирішення потрібні платформи електронної комерції. Тут все відносно просто – для середніх і малих за розміром виробників сільгосппродукції встановлюються комп'ютери з доступом до мережі Інтернет в сільських населених пунктах. Платформа є місцем для обміну інформацією та електронної комерції середніх і дрібних виробників сільгосппродукції. Це дає можливість не просто реорганізувати процес закупівлі продукції в сільських районах, а й створює основу для високорентабельного розподілу продуктів.

Технологічні інноваційні рішення пов'язані з освоєнням нових технологій вирощування рослин. По-перше, це гідропонні технології. Це вирощування рослин на штучних субстанціях без використання ґрунтів (рослини через коріння отримують з розчину поживні речовини в потрібних кількостях і пропорціях). Гідропонні технології економлять ресурси, що дозволяють автоматизувати вирощування і знизити вплив людського фактора (але вимагають більш високої кваліфікації персоналу), значно підвищують врожайність плодівих культур.

По-друге, аеропонні технології. Це високотехнологічний спосіб вирощування рослин на спеціально підібраних поживних розчинах. Відмінність від гідропонних технологій в тому, що в даному випадку здійснюється розпорошення поживної речовини аерозолем в закритих середовищах. Завдяки появі мікропроцесорної техніки і мікро розпилювачів, енергозберігаючих джерел штучного світла, аеропонні технології знаходять широке застосування в овочівництві. Вони дозволяють на обмежених площах вирощувати значно більшу кількість овочів, ніж у відкритому ґрунті або в теплиці. Ці технології дозволяють нівелювати сезонність – можна отримувати 3-5 урожаїв в рік, в залежності від виду сільгоспкультури [48].

Розширення попиту на вітчизняному ринку можливе тільки за рахунок переробних підприємств, які виготовлятимуть товари з вищою доданою вартістю, формуватимуть вітчизняні бренди, що в подальшому можуть просуватися на зовнішні ринки.

Отже, перспективи розвитку аграрного ринку України базуються на значних резервах виробничого потенціалу та зростанні урожайності рослин та продуктивності тварин. Впровадження інновацій та нових форм фінансування дозволить розвивати внутрішнє виробництво. Потенціал розширення ємності внутрішнього ринку вичерпано, тому перспективи пов'язані з освоєнням зовнішніх ринків.

3.2 Напрями вдосконалення державного регулювання розвитку аграрного ринку України

Аграрна політика України має бути спрямована на підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектора, стимулювання технічного та технологічного оновлення виробництва та підвищення інноваційної активності господарюючих суб'єктів.

Беззаперечно, обсяги державної підтримки аграрного сектора повинні зростати. Але і сам механізм розподілу наданих коштів повинен вдосконалюватися. Органам регіональної влади необхідно більш якісно координувати процес подання заявок сільськогосподарськими товаровиробниками для отримання державних дотацій, а саме: адресно інформувати сільськогосподарських товаровиробників про можливість та механізм отримання бюджетної дотації, надавати допомогу в оформленні всіх необхідних документів, співпрацювати з іншими державними установами щодо своєчасного отримання коштів.

На думку Г. С. Федосєєвої «регіональні органи влади повинні зосередити зусилля на фінансуванні пріоритетних напрямів сільського розвитку з

обласного та місцевого бюджетів: при розробці регіональних програм сільського розвитку передбачати конкретні обсяги фінансування заходів (наприклад, відшкодування завершених у поточному році етапів реконструкції тваринницьких ферм у розмірі 50%, відшкодування 30% вартості закупленого племінного матеріалу для розвитку бджільництва, компенсація 80% витрат при закладанні плодово-ягідних насаджень та налагодженні системи зрошення та ін.); передбачати резерви для надання фінансової допомоги; вчасно інформувати виробників сільськогосподарської продукції про можливість отримання фінансової допомоги з регіонального та місцевого бюджетів; залучати міжнародних донорів для фінансування програм фінансової підтримки сільського розвитку за пріоритетними для області напрямками» [43, с. 243].

Потребує реформування і податкова підтримка аграрних виробників. До 2017 року в Україні діяв спец режим відшкодування ПДВ для сільськогосподарських виробників, коли суми ПДВ накопичувалися на спец рахунках і могли бути використані для оновлення техніки. Реформу системи відшкодування ПДВ МВФ визнало одним із найефективніших антикорупційних кроків 2017 р. Це стало можливим завдяки виключенню на законодавчому рівні з повноважень Державної фіскальної служби України обов'язку надавати висновки про підтвердження суми бюджетного відшкодування. Сьогодні система працює в автоматичному режимі за принципом відсутності заперечень. Якщо протягом визначеного законом терміну ДФС не встановила факту порушення податкового законодавства платником, заявка автоматично йде на відшкодування.

З боку держави питання адміністрування ПДВ для аграріїв є прозоро вирішеним на законодавчому рівні, чого не скажеш про єдиний податок 4 групи. На сьогодні цей спеціальний податковий режим єдиного податку 4 групи залишається найбільш суттєвим для сільськогосподарських виробників. Дискусії з приводу цього питання залишаються актуальними і надалі. Ще у 2014 р. діяв фіксований сільськогосподарський податок, але з 1 січня 2015 р. він перетворився в єдиний податок 4 групи. До цієї групи зараховуються с/г

товаровиробники, у яких частка с/г виробництва перевищує 75%. Ставка єдиного податку для 4 групи у 2016 р. складає 0,16-5,4% нормативно-грошової оцінки 1 га землі залежно від виду земель. У 2015 р. ставка податку становила 0,09-3%, тоді як, для порівняння, у 2014 р. фіксований с/г податок дорівнював 0,03-1% нормативно-грошової оцінки 1 га землі. Пільгову систему взагалі хотіли скасувати, однак аграріям вдалося її відстояти. Натомість, як бачимо вище, ставки податку зросли з 1 га (у відсотках бази оподаткування). Максимально збільшено коефіцієнт для ріллі, сіножатей і пасовищ – до 0,81 (попередній розмір ставки – 0,45). У 2014 р. сільгоспвиробники в середньому платили 6 грн на 1 га, у 2015 р. – 120–130 грн на 1 га, у 2016 р. – 216 грн на 1 га [49].

На сьогодні продовжують дискусії щодо скасування 4 групи пільгового оподаткування, але на нашу думку вона повинна бути збережена.

Існує й інша проблема, пов'язана з оподаткуванням агрохолдингів. Місцеві бюджети не отримують податків від їх діяльності, бо, здебільшого, вони сплачуються за місцем перебування їх центральних офісів, тобто у великих містах. Для вирішення цих проблем з точки зору фінансів ряд дослідників та практиків пропонують запровадити так званий «соціальний податок». Даний податок повинні сплачувати всі орендарі сільськогосподарських угідь до бюджетів сільських громад. Розміри соціального податку пропонуються різні, але, на нашу думку, найкраще з точки зору визначення бази оподаткування повинна бути нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь, а ставка цього податку має бути не менше 1 % від нормативної оцінки одиниці площі сільськогосподарських угідь [50].

Одним із способів підтримки агробізнесу в умовах обмеженості фінансових ресурсів державно-приватне партнерство (ДПП), яке може посилити співпрацю між державними та приватними суб'єктами, тим самим збільшуючи ефективність від вкладення державних коштів за рахунок розподілу витрат і ризиків. Як для державного, так і для приватного секторів вигоди від ДПП з'являються від об'єднання ресурсів та взаємодоповнюваності

потужностей. При правильному впровадженні ДПП можуть підтримувати розвиток ефективних та конкурентоспроможних ланцюгів поставок шляхом розширення сільської інфраструктури, розширення доступу до кредитів, надання ринково орієнтованих інновацій та покращення якості продукції.

Основними умовами формування успішного ДПП є: загальна мета, взаємна вигода, взаємодоповнюваність людських та фінансових ресурсів та чіткі інституційні домовленості. Гарне управління, прозорість та державне лідерство мають важливе значення для забезпечення успіху. Також важливими є консультації із зацікавленими сторонами та розробка стратегій врегулювання суперечок та виходу з них [53].

У багатьох країнах ДПП було відповідним засобом для розвитку сільськогосподарської інфраструктури, особливо у віддалених місцях, де участь приватного сектора є дуже ризикованою. Незважаючи на те, що ДПП було дозволено в Україні відповідно до Закону про концесії, а Закон про ДПП було прийнято у 2010 році, жодного успішного проекту ДПП не було здійснено для розвитку в сільськогосподарської інфраструктури, переважно через політичну нестабільність, яка не сприяє укладанню довгострокових контрактів.

Асоціації виробників можуть сприяти розвитку ДПП. Їх посередництво між муніципальними органами влади та окремими інвесторами може підвищити професіоналізм управління, сприяти створенню систем експлуатації та обслуговування кінцевих об'єктів, одночасно зменшуючи комерційні ризики. Цей підхід застосовується у всьому світі і зарекомендував себе як чудове застосування принципу субсидіарності. Так можуть будуватися зерносховища, елеватори, сонячні електростанції, овочесховища.

На засадах ДПП Н. А. Карасьова пропонує створення експортного агентства у вигляді посередницької структури між компанією-продавцем та компанією-покупцем, що дасть можливість фінансувати експортоорієнтовану діяльність в аграрному секторі, надаючи прямі позики, інвестиції, кредитні гарантії або страхування під гарантії держави. Розрахунок відсоткових ставок та узгодження умови надання фінансування повинно базуватися на

індивідуальному підході для кожної угоди, виходячи з характеру та кількості ризиків, а також результатів незалежної перевірки об'єкта інвестування компаній продавця і покупця [51, с. 188].

До основних переваг такого фінансування можна віднести:

1) низькі відсоткові ставки, через спроможність агентства залучати дешеві фінансові ресурси на міжнародних ринках капіталів, що приваблює імпортерів продукції;

2) експортери, у свою чергу, отримують гроші за товар без затримок, що позитивно відбивається на їхньому оборотному капіталі [51, с. 189].

Таким чином, відбувається спрощення процедури експорту як для продавців, так і для покупців, що особливо актуально в умовах зовнішньої торгівлі між країнами, що розвиваються. Додатковим важливим фактором є залучення контрагентів до переговорів про укладення експортного контракту на ранніх стадіях. Це допомагає виконати мінімальні вимоги, які експортно-кредитне агентство висуває до сторін контракту, а також отримати максимально вигідні умови та відсоткові ставки за контрактом позики.

Створення експортно-кредитного агентства для АПК може стати найсильнішим стимулом розвитку експортної діяльності України, а, отже, зростання нашої економіки, а також відіграє значну роль у підвищенні довіри іноземного бізнесу та інвесторів до українських компаній.

Ще однією умовою підвищення ефективності аграрного сектора є активізації інноваційної діяльності.

І.І. Вініченко вважає, що інноваційний розвиток підприємств АПК можливий тільки на основі відповідної моделі, яка має враховувати регіональні особливості агропромислового виробництва та можливості інноваційного розвитку. Саме тому для фінансового забезпечення інноваційного розвитку агропромислового комплексу необхідно сконцентрувати капітал на пріоритетних напрямках розвитку, зокрема освіті, науці, прогресивних технологіях, підприємницькій активності на ринку наукомісткої продукції; забезпечити організацію конкурентоспроможного виробництва

агропродовольчої продукції, що можливо завдяки концентрації інвестицій у пріоритетних сферах, зокрема здійсненню інвестицій в розвиток людського капіталу, що є основою вироблення і впровадження нових знань організаційного, технологічного, економічного, екологічного спрямування; переорієнтувати інвестиції в розвиток галузей сільського господарства з порівняно високою інтенсивністю виробництва, що нині потребують якнайшвидшого відродження на новій техніко-технологічній основі, забезпечують створення додаткових робочих місць на селі та виробництво імпортозамінних товарів; впроваджувати інвестиційно-інноваційні проекти будівництва промислових об'єктів з переробки енергетичних продуктів і виробництва біопального, що сприятиме випуску альтернативних видів екологічно чистого пального, утилізації надлишків виробленої сільськогосподарської продукції та проміжної продукції промислового виробництва, створенню нових робочих місць, збільшенню доходів сільського населення та надходжень до бюджету [52, с. 46].

Активізація розвитку тваринництва пов'язана не лише з продовженням надання дотацій виробникам, але і з вирішенням організаційних проблем ринку м'яса. Основні напрями регулювання можна згрупувати у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Напрями вдосконалення регулювання ринку м'яса

Назва проблеми	Причини виникнення	Можливі напрями вирішення
Неконтрольоване поширення АЧС	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутній дієвий контроль при переміщенні живих тварин та сировини. 2. Відсутній дієвий контроль при утилізації продуктів тваринного походження. 3. Стихійна торгівля живими тваринами та сировиною. 4. Подворовий забій. 5. Швидке поширення та стійкість вірусу (ковбаси до 5 місяців, в ґрунтах до 15 років). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення державного контролю. 2. Ідентифікація та реєстрація всього поголів'я свиней. 3. Збільшення штрафних санкцій для порушників. 4. Запровадження механізму відшкодування збитків з державного бюджету. 5. Збільшення державного фінансування проведення протиепізоотичних заходів. 6. Запровадження компартименталізації.

Продовження таблиці 3.2

Наявність неідентифікованих тварин	<ol style="list-style-type: none"> 1. Складність процедур реєстрації. 2. Незрозумілі правила ідентифікації. 3. Відсутня державна підтримка для проведення ідентифікації тварин серед населення. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Запровадження державної підтримки, спрямованої на ідентифікацію тварин. 2. Внесення змін до законодавства, що регулює отримання громадянами субсидій. 3. Посилення контролю за діяльністю домашніх господарств та агровиробників щодо здійснення ними ідентифікації та реєстрації тварин.
Низька якість м'ясної продукції та наявність залишків антибіотиків.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність належного контролю за використанням ветеринарних лікарських засобів для лікувальних цілей. 2. Неконтрольоване використання антибіотиків для профілактики хвороб. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Встановлення на законодавчому рівні обмежень щодо неконтрольованого використання антибіотиків, як стимуляторів росту тварин. 2. Використання антибіотиків в ветеринарній медицині за рецептом ветеринарного лікаря. 3. Контроль за використанням антибіотиків серед господарств населення та агровиробників для лікувальних цілей, покращення росту, профілактики інфекцій.
Значна кількість м'яса нелегального походження на ринку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Несплата податків та зборів. 2. Недотримання продавцями м'яса нелегального походження санітарно-епідеміологічних та гігієнічних вимог. 3. Поширення інфекційних хвороб поза увагою контролюючих органів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення контролю на предмет переміщення м'яса нелегального походження. 2. Проведення спільних спеціальних прикордонних операцій з сусідніми країнами з метою протидії переміщенню м'яса нелегального походження через кордон. 3. Забезпечення належного знищення вилученого на законних підставах м'яса нелегального походження.
Недостатній рівень кооперації на ринку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатня поінформованість населення про переваги кооперації. 2. Недосконалість законодавчої бази. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Поширення інформації щодо процедур створення кооперативів серед населення. 2. Запровадження механізму державної підтримки для кооперативів. 3. Удосконалення законодавства, яке регулює відносини суб'єктів господарювання щодо створення сільськогосподарських кооперативів та приведення його у відповідність з нормами Податкового кодексу України в частині набуття статусу неприбутковості кооперативами.

Складено автором на основі [47]

Ще одним перспективним, але і більш складним і ризикованим напрямом для сільського господарства загалом і для аграрної політики є виробництво органічної продукції. Цей напрям в Україні розвивається з 2007 року і продовжує зростати, оскільки ціни на органічну продукцію в 2-3 рази вищі. Основні стадії організації виробничого процесу і його державного регулювання відображено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3 – Стадії розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції та інструменти їх державного регулювання

Стадія виробництва	Основні заходи	Інструменти державного регулювання
Організація виробництва	Державний контроль за зміною показників родючості, забруднення ґрунтів токсичними речовинами і радіонуклідами, раціональним використанням земель сільськогосподарського призначення. Отримання незалежної від зацікавлених сторін (суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво, перевезення, зберігання та реалізацію органічної продукції, сировини) об'єктивної інформації про стан земельних ділянок, встановлення їх придатності для виробництва органічної продукції та сировини, придатності для виробництва окремих культур	Агрохімічний паспорт поля. Незалежна оцінка придатності земель.
Виробництво і переробка органічної продукції	Забезпечення належного функціонування ринку органічної продукції та сировини. Гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні. Розвиток внутрішнього ринку органічної продукції та задоволення потреб споживачів в асортименті органічної продукції.	Включення до реєстру виробників. Сертифікат відповідності. Допустимі обсяги та перелік неорганічної продукції, речовин, продукції, отриманої в перехідний період, які можуть у виключних випадках використовуватися при виробництві органічної продукції (сировини), за кожною з категорій продукції, речовин. Державне сприяння розвитку інфраструктури.
Реалізація на внутрішньому ринку	Забезпечення захисту прав споживачів та забезпечення доступу споживача до достовірної інформації про продукції, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні	Органічне маркування
Експорт	Збільшення експорту органічної продукції	Взяття проб та зразків товарів. Еквівалентна органічна сертифікація (законодавством не визначено).

Складено на основі [54]

В Україні всі інструменти бізнес процесу «організація виробництва», такі як агрохімічна паспортизація та незалежна оцінка придатності земель через відсутність нормативно-правових механізмів їх реалізації (порядків) є не ефективними. Крім того, ці інструменти створюють проблему подвійного регулювання, так як ціль їх застосування співпадає – «державний контроль за зміною показників родючості та отримання об'єктивної інформації про стан земельних ділянок». При цьому агрохімічний паспорт є діючим на ринку, а незалежна оцінка придатності земель не була впроваджена, як частина оцінки відповідності органічного виробництва.

У порівнянні з можливостями отримання дотацій в ЄС, в Україні дуже низький рівень розвитку державної фінансової підтримки органічних виробників. У зв'язку з недосконалістю законодавства, система акредитації та сертифікації за українським стандартом не функціонує, що унеможлиблює фактичну розробку і виконання державних програм розвитку та фінансової підтримки розвитку органічного виробництва. Позитивним зрушенням розвитку державної підтримки та розвитку сільських територій є пріоритетність розвитку органічного виробництва запровадженого Концепцією розвитку фермерського господарства від 13.09.2017 № 664-р, а також затвердження та запровадження місцевих програм підтримки започаткованих у Волинській, Житомирській та Чернігівській областях [54].

Паралельно з розширенням товарної структури експорту необхідно диверсифікувати його географічну структуру. Фактором нарощування аграрного експорту з високим рівнем доданої вартості в ЄС є підвищення вимог безпеки і якості харчових продуктів і сировини за рахунок впровадження на підприємствах систем управління якістю та систем управління безпечністю харчових продуктів. Виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС може стати ефективним інструментом для поліпшення умов торгівлі з ЄС і роботи сектора АПК в цілому. ЄС вже скасував тарифні обмеження на експорт більшості української агропродукції в ЄС, в той же час по деяких позиціях були введені тарифні квоти (зернові, свинина, яловичина, птиця). Разом з тим,

скасування більшої частини нетарифних обмежень для українського експорту аграрної продукції вимагає відповідних трансформацій українського регуляторного законодавства.

Для цього Україна повинна адаптуватися до стандартів ЄС в таких сферах, як санітарні та фітосанітарні заходи, сертифікація і метрологія, проходження митниці, ринковий нагляд, оцінка відповідності. Адаптація стандартів аграрної політики з прозорими і передбачуваними регуляторними правилами сприятиме поліпшенню інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки для європейських партнерів. Значний потенціал АПК пов'язаний також з поєднанням агровиробників України і ЄС в виробничих ланцюгах і каналах збуту. Це дозволить підвищити продуктивність АПК за допомогою передачі передових технологій і практик ЄС, збільшення масштабів діяльності у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції, поліпшення умов доступу на світові ринки.

Для виробників продукції АПК умовою виходу на ринки ЄС є дотримання європейських вимог до безпеки виробництва продукції – Міжнародної системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР – Hazard Analysis and Critical Control Points). Вона базується на таких принципах:

1. Аналіз небезпечних чинників.
2. Виявлення критичних контрольних точок.
3. Встановлення критичних меж.
4. Встановлення процедури моніторингу.
5. Розробка коригувальних дій.
6. Зберігання і актуалізація документів.
7. Оцінка ефективності [55].

Спеціалістами ЄС були розроблені рекомендації щодо побудови в державі ефективної системи державного контролю, що відповідатиме принципам НАССР (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4 – Напрями побудови ефективної системи контролю за якістю і безпечністю продуктів харчування

Назва напрямку	Система заходів
Організація нагляду	Один централізований орган з нагляду за ринком для всіх секторів; один орган з нагляду за ринком харчової продукції та один для нехарчової; децентралізований нагляд за ринком з боку компетентного органу, який виконує технічне регулювання. Важливо уникати дублювання функцій контролюючих органів.
Розробка нормативно-правової бази	Рамкове законодавство щодо загальної безпеки на місці; визначення повноважень органів нагляду за ринком на місці.
Координація	Створення баз даних; створення національної інформаційно-комунікаційної системи нагляду за ринком; участь у регіональних і міжнародних інформаційних та комунікаційних системах; співробітництво з організаціями споживачів.
Фінансування	Підготовка конкретних бюджетних планів з нагляду за ринком за допомогою компетентних органів влади, зокрема: персонал; освіта і навчання; вартість вибірки; вартість мінімальної кількості профілактичних проектів моніторингу; зв'язки з громадськістю; інформаційна і комунікаційна технології; міжнародне співробітництво.
Розвиток людських ресурсів	аналіз потреб навчання; освітні та навчальні плани, у тому числі заходи на робочому місці; стажування; регулярний обмін досвідом із закордонними органами нагляду за ринком.
Доступ до відповідних випробувань	Національні ресурси і регіональне співробітництво; створення мереж, бажано під керівництвом акредитованої лабораторії; використання приватного випробувального обладнання на чітко визначених умовах і державний контроль та відповідальність.
Загальна методологія нагляду за ринком	кодекс поведінки для інспекторів ринку; документовані процедури і настанови щодо: проведення вибірки продукції, інспектування на місці, зв'язків з учасниками ринку, оцінювання невідповідності, коригувальних дій.
Превентивний нагляд за ринком	уведення єдиної процедури та інструментів для збирання, оцінювання і документування відповідних даних; упровадження простих процедур оцінювання ризику і планування; узгодження усіх процедур та інструментів для всіх органів влади, що беруть участь у нагляді за ринком.

Складено на основі [45, с. 166-168]

Нормативна база в Україні поступово узгоджується зі стандартами ЄС, однак їх реальне впровадження на практиці дуже ускладнене. Більшість суб'єктів господарювання не має коштів на перехід на нові стандарти, а значна частка продукції, як уже було зазначено виготовляється в господарствах населення. Тому процеси адаптації виробників повинні реалізовуватись за підтримуючої ролі держави.

Висновки до розділу 3

1. Перспективи розвитку аграрного ринку України пов'язані в першу чергу зі зростанням пропозиції. Здійснено прогнозування виробництва основних продуктів рослинництва та тваринництва України та визначено перспективи його зростання. Тренди зростання можуть бути прискорені за рахунок впровадження інновацій, освоєння нових технологій вирощування рослин, які підвищують урожайність культур та допоможуть згладити сезонність виробництва. Важливими напрямками розвитку виробництва, що можуть бути швидко освоєні виробниками є виробництво ранніх сортів рослин та нішевої продукції. Однак в довгостроковій перспективі виробники повинні перейти на міжнародні стандарти виробництва та виготовляти продукцію з високою доданою вартістю.

2. Перспективи вдосконалення державної підтримки мають бути направлені на збільшення обсягів підтримки та переходом на використання непрямих інструментів, які створюватимуть сприятливі умови для всіх суб'єктів господарювання. Підтримка інновацій, розвиток державно-приватного партнерства та стимулювання розвитку інфраструктури аграрного ринку мають бути першочерговими цілями аграрної політики. Перспективи вітчизняних виробників тісно пов'язані з формування системи стандартів якості і безпечності продукції, що відповідають вимогам ЄС і СОТ.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі магістра здійснено обґрунтування пропозицій щодо розвитку аграрного ринку України. В результаті проведеного дослідження були сформовані такі висновки:

1. Узагальнено теоретичні підходи до визначення категорії «аграрний ринок» та визначено, що він являє собою сукупність соціально-економічних відносин з приводу купівлі-продажу продукції аграрного сектора і розподілу доходів суб'єктів аграрного ринку, що регулюються державою. Систематизовано функції аграрного ринку та розглянуто посередницьку, алокаційну, стабілізуючу, функцію ефективного відбору, соціальну та інноваційну. Визначено, що механізм функціонування ринку включає попит, пропозицію, їх еластичність, умови ціноутворення та формування рівноважної ціни, умови часткової рівноваги, короткостроковий і довгостроковий ефекти ринкового механізму, конкуренцію, регулюючий вплив держави.

2. Визначено, що аграрний ринок має складну структуру і включає в себе такі складові, як спеціалізовані ринки, ринкову інфраструктуру і ринковий (економічний) механізм. Відсутність або недостатній рівень розвитку будь-якого з вказаних ринків призводить до зниження ефективності ринкових відносин. За об'єктами продажу у структурі ринку можна виокремити три складові: ринок товарів; ринок послуг; ринок ресурсів для розвитку АПК. Суб'єктна структура розглянута відносно суб'єктів пропозиції (виробників, кооперативів, переробних підприємств, посередників) та попиту (кінцевих споживачів, переробних підприємств, держави і посередників). Відповідно до ринкового механізму виділяють такі види ринків: Нерозвинений ринок, вільний (нерегульований) ринок та регульований ринок.

3. Були виявлені ключові тенденції у розвитку сільського господарства у світі: повільне збільшення продуктивності, що ускладнює його зростання і можливості впливу на зниження рівня бідності; макроекономічна, цінова і торговельна політика сприяють несправедливій дискримінації сільського

господарства; у розподілі державних інвестицій існує перекис в сторону міст, а також часто самі виробники приймають невірні інвестиційні рішення; спостерігається скорочення державної допомоги розвитку сільського господарства. Узагальнено особливості та тенденції розвитку національних моделей розвитку сільського господарства: аграрних країн, країн, що розвиваються та країн з трансформаційною економікою та у розвинених країнах. Кожна з моделей відрізняється організацією економічних відносин, роллю та функціями держави, товарною структурою аграрних ринків та експортними можливостями.

4. Розкрита специфіка розвитку аграрного ринку України. Визначено, що показники виробництва сільськогосподарської продукції і доданої вартості за останні п'ять років зростали. За 2017-2018 роки темпи зростання сповільнилися, а рівень отриманого прибутку, відсоток прибуткових підприємств і рівень рентабельності знижувалися. Однак за рівнем рентабельності сільське господарство має високі показники (від 30,4% у 2015 році до 13,5 у 2018 році). Суттєвою є частка сільськогосподарської продукції у експорті – від 42% у 2016 році до 39,3% у 2018 році, що свідчить про значний експортний потенціал галузі. Аграрний ринок України є надлишковим, тобто пропозиція перевищує попит. Збалансування пропозиції відбувається за рахунок зовнішнього ринку, а не як у розвинених країнах за рахунок державних програм стримування виробництва. Узагальнено чинники пропозиції на аграрному ринку: обмеженість ресурсів, складний доступ до джерел фінансування, очікування виробників, скорочений термін реалізації продукції, диспаритет цін, розвиток інфраструктури, рівень державної підтримки. Серед чинників попиту ключовими визначені такі: скорочення чисельності населення і його старіння, зниження реальних доходів населення, задоволення частини попиту за рахунок натурального виробництва всередині господарств населення, сезонний характер попиту, зростання попиту на зовнішньому ринку.

5. Проаналізовані ринки олії, зерна, овочів, м'яса, молока та визначено, що вони мають позитивну динаміку та значний експортний потенціал. Попит на

внутрішньому ринку на ці продукти покривається за рахунок внутрішнього виробництва, а на ринку зерна виробляється продукції втричі більше за внутрішню потребу. Водночас попит на зовнішніх ринках на ці продукти зростає. Вищі експортні можливості має рослинництво.

6. Державна підтримка сільськогосподарських виробників України включає: для тваринництва – виплати на корову, відшкодування 50% витрат на племінні ресурси та часткову компенсацію за будівництво тваринницьких комплексів; для рослинництва – 80% вартості садивного матеріалу, компенсація за будівництво зернових комплексів; часткове відшкодування витрат на техніку і обладнання; відшкодування відсотків за наданими кредитами у розмірі облікової ставки НБУ; для фермерів надається бюджетна субсидія новоствореним фермерським господарствам у розмірі 3000 гривень на 1 гектар. І хоча розміри прямої бюджетної підтримки щорічно зростають, їх обсяги є недостатніми. Серед інструментів непрямой підтримки в Україні застосовується тільки спрощена система оподаткування (4 група єдиного податку). переважна частина фінансової підтримки (57%) спрямована на тваринництво. Це пряма підтримка, в той час, як на здешевлення кредитів і відшкодування вартості техніки спрямовалося 28% бюджетних коштів, але саме ці кошти створюють умови для розвитку аграрного бізнесу загалом. Тому визначено, що структура державної підтримки є неефективною.

7. Здійснено прогнозування виробництва зернових, олійних, овочів і фруктів, м'яса, молока і яєць та показано, що прогнозовані тренди є висхідними. Доведено, що темпи зростання можна підвищити за рахунок таких заходів: вирощування ранньої продукції; облаштування сховищ зберігання продукції, подовжуючи тим самим термін реалізації продукції; збільшення вартості (до 20-30%) за рахунок сортування, пакування, передпродажної доробки; розвитку виробництва нішевих товарів; розроблення, створення та масового випуску харчової продукції з інноваційними характеристиками, лікувально-профілактичної, дієтичної та для дитячого харчування, а також продуктів нового покоління (на основі використання нано-, осмо-, мембрано-,

біогібридних та інших технологій); стимулювання і розширення виробництва органічної продукції.

8. Основними напрямми вдосконалення державної підтримки розвитку аграрного ринку мають стати: сприяння розвитку інфраструктури; узгодження вітчизняного законодавства та процедур сертифікації з міжнародними стандартами та підтримка виробників на етапі переходу, застосування непрямих інструментів підтримки аграрного сектора, зокрема, пільгового кредитування та збереження спрощеної системи оподаткування.